

Újpesti

Helytörténelmi Értesítő

Tekintélyes, régi épület áll a Görgey Artúr és a Szent Imre utca sarkán. Ma is közel egy percig tart, míg eldöcög előtte a villamos. Homlokzata szimmetrikus, előtte kerítés. Nemcsak az épület minden köve, hanem még a kerítése is arról tanúskodik, hogy építői hosszú időre tervezték. Lám csak, milyen jól mutat előtte a korabeli automobil!

E falak között több mint fél évszázadon át az újpesti fa- és fémipari tanulók osztották meg egymással a zsidongót, a tágas tantermeket, a műhelyeket és a szerszámokat. No és az udvart, ahol a kamasz fiúk dél-

utánonként együtt nyargalhattak a labda után, és télen felcsatolhatták a korcsolyát. Forgács és fűrészpor között, vésve, esztergálva születtek a remekek. A széklábfaragók névtelen Michelangelói mellett neves asztalosdinasztiák, az intarziás bútorok művészei vették át mesterlevelüket. Hajdan városzerte ismert cégek hirdették a Schäfferek, Pokornyk, Fericsánok, Sümeghyk és Kálmánok családi asztalosműhelyét és kiskapatait. Újpest az épület- és bútorasztalosok fellegváraként egykor „országos érdekből” kapta meg a támogatást, hogy nyissa meg kapuját a Magyar Királyi Állami Fa és Fémipari Szakiskola. □ Kovács J. Béla

Az újpesti vízmű színe és visszája

„Hogy mily égető szüksége van Újpestnek vízvezetékre, azt nem kell fejtegetnünk. A kutak egy része ki van száradva, sőt egyik másíknak vize is fertőzött, egy szóval nincs víz. [...] Újpest megkötötte a szerződést a »Compagnie Generale des Conduites Liege« belga céggel. [...] A város legmesszebb menő beavatkozási jogot biztosított magának a vízszolgáltatásnál megkívánható rendet és biztonságot illetőleg. A vállalat a részletterveket magyar mérnökökkel készítteti, az építéshez Magyarországon készített anyagot kell használnia s magyar munkásokkal kell építtetnie. Az országos vízépítési hatóság szakvéleménye szerint Újpest város nagyon kedvező szerződést kötött a vállalattal, mert a város semmit nem kockáztat s akkor, ha látja, hogy a vállalat hasznot hajt, házi üzembe veheti a vízművet.” (Újpesti Hírlap, 1910. június 5.)

„Az újpesti vízmű ügyében kiküldött műszaki bizottság mult hó 31-én, pénteken tartotta első érdemleges ülését a városházán. [...] Elnök megállapítja, hogy a szerződés értelmében a vállalat már 1912. április hó 1-én köteles vizet szolgáltatni, míg a város egész területét 1913. évi április hó 1-én köteles vízzel ellátni. [...] Végül felhívta a bizottság a vállalatot a részletes vállalati feltételek benyújtására, megállapította, hogy működéséről építési naplót, mérési naplót és Vrányi Teofil tanácsjegyző szerkesztette jegyzőkönyvet vezet.” (Újpest, 1911. április 2.)

„Aggodalmas kifogást emelünk [...] Hogy e vékony beltartalmú csövek utcák, kertek öntözésére, magánfogyasztásra elegendő vizet szolgáltatassanak, egyáltalán nem akarjuk elhinni, mert még egy laikus ember is kételkedve áll meg, hogy egy 57 000 lakossal bíró és egy-két évtized alatt óriási fejlődést elérő várost ily vékony húrka-szerű csövek ellátsanak vízzel minden fennakadás nélkül.” (Újpest és Vidéke, 1911. április 16.)

„Az Árpád út 110 szám alatt, a Deák utca sarkán épül a monumentális víztorony, melynek alapfalai egy óriási kör alakban

emelkednek ki a föld színéből. A munkálatok serényen folynak. A kőművesek naponta tizenhétszer kerülnek meg a falat úgy, hogy reggeltől estélig szemmel láthatólag emelkedik városunk egyik nevezetes alkotása.” (Újpest, 1911. augusztus 27.)

„Ugyan akad-e ember, aki vízvezetékünk telepének minden kívánalmat felölelő, a tudás és a technika ezer apró nüansait figyelembe vevő és értékesítő, látványosság számba menő s a műszaki értelmet lebilincselő berendezését megtekinti, hogy amidőn megelégedéssel kiált fel a látottak felett, hogy ugyanakkor csak egy pillanatra is eszébe jusson ezen alkotások fővezére, vezető lelke, műszaki irányítója, Freihofner Antal, az újpesti vízművek igazgatója? Pedig igen nagy, sőt mondhatom oroszlán része van a vízvezeték horribilis munkálatainak vezetésében. Mennyi tervezgetés, álmatlan éjszaka, fáradhatatlan munka, műszaki tudás, férfias erély, türelmes lélek kell ahhoz, hogy ily nagyarányú, nagyjelentőségű, emberéletekre kiható munkálat az óhajokat, a vágyakat, a jogos követelményeket kielégítse.” (Újpesti Hírlap, 1912. május 12.)

„A vízvezeték ügye úgy látszik kátyuba rekedt. Elmult márczius, amikor az Iszternek szerződésszerűleg meg kellett volna kezdenie a vízszolgáltatást, elmult már június is és el fog mulni még Isten tudja hány hónap, vagy talán egy esztendő is, de az említett társaság szerződésszerű kötelezettségének mindezideig nem tett és talán nem is fog eleget tenni, dacára annak, hogy a vízművek már készen állanak, a csatornák lerakva és a gépek üzemképes állapotban vannak.” (Újpest, 1912. június 30.)

„A vízvezeték mint értesülünk e héten végre-valahára már rendszeresen megkezdte működését. Egyes helyeken a közönség már élvezi is a várva-várt vízvezeteki vizet, aminek különösen a háziasszonyok fognak örvendezni, mert nem kell majd a hatodik szomszédba járni a jó ivó vízért, sőt ha az udvarokba, vagy ha álmuk beteljesedik, konyhájukba is be lesz a vezeték állítva, megfizethetetlen kényelmet fog jelenteni számukra.” (Újpest, 1912. július 14.) □ (Összeállította Szöllősy Marianne)

Újpesti

2003. június X. évfolyam 2. sz.

Helytörténeti Értesítő

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
HIRMANN LÁSZLÓ
DR. KÓRÓS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
KÓRÓS ANIKÓ
KRIZSÁN SÁNDOR
DR. SALLAI JÁNOS
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:
DR. BENCZE LÁSZLÓ *kutató-
mérnök, mérnök-közgazdász*
DR. HENCSEI PÁL *egyetemi tanár
(BME), sporttörténész*
FERICSÁN KÁLMÁN *tanár*
HIRMANN LÁSZLÓ *tanár*
IVÁNYI JÁNOS *okleveles építőmérnök*
KOVÁCS J. BÉLA *tanár*
DR. KRISKA GYÖRGY *egyetemi
adjunktus (ELTE)*
KRIZSÁN SÁNDOR *gyűjteménykezelő*
MOLNÁR ISTVÁN GÁBOR
filmoperatőr
SALAMON LAJOS *nyugdíjas*
DR. SALLAI JÁNOS *határőr alezredes*
SZÖLLŐSY MARIANNE
helytörténetigyűjtemény-vezető

Szerkesztőség:
1041 Budapest, István út 14.
Tel.: 231-3160, fax: 231-3161
Kiadja: Újpest Önkormányzata
Lapterv: BANGA FERENC
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
PÉ-PRINT BT.
Felelős vezető: SZÜCS ERNŐ

Magyar Királyi Állami Fa és Fémipari Szakiskola (részlet)

1	KOVÁCS J. BÉLA <i>„Tekintélyes, régi épület...”</i>
Múltidéző
2	<i>Az újpesti vízmű színe és visszája</i>
Összeállította SZÖLLŐSY MARIANNE
Tanulmány
4	FERICSÁN KÁLMÁN <i>120 éves az újpesti faipari
szakoktatás</i>
Közlemények
8	KRIZSÁN SÁNDOR <i>Az újpesti lóvasút, 3. rész
Irány Palota!</i>
11	DR. BENCZE LÁSZLÓ <i>Vízműtelep, a Váci
úti gyártenger „üde szigete”</i>
14	SZÖLLŐSY MARIANNE <i>Az újpesti órák és ékszerek
mesterei</i>
16	DR. SALLAI JÁNOS <i>Újpesti rendőrségi ügyek a
19–20. század fordulójáról</i>
18	IVÁNYI JÁNOS <i>Az újpesti víztorony – a korai magyar
vas- és vasbeton-építészlet kimagasló alkotása</i>
21	MOLNÁR ISTVÁN GÁBOR <i>Az újpesti cigányság
története, 2. rész</i>
24	DR. KRISKA GYÖRGY <i>A rákospalotai turjános</i>
Híres újpestiek
26	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Jankovich Lajosné</i>
Interjú
29	DR. HENCSEI PÁL <i>„Mi egy igazi sportcsalád vagyunk”
Látogatás a berlini olimpia egyik résztvevőjénél</i>
Levelesládánkból
31	SALAMON LAJOS <i>A Vakok Országos Munka és
Segélyegylete Újpesten</i>
Helytörténeti hírek
32	

120 éves az újpesti faipari szakoktatás

Közvetlenül a kiegyezés utáni időkig a faipari szakmai képzés elemi iskolai tanítók irányításával, a rajziskolákban folyt. 1880-ban Újpesten már működött a tanonciskola, ahol faipari képzéssel is foglalkoztak. 1883-ban alakult meg a Budapesti Állami Középipartanoda. Ebből az intézményből és a Budai Tanítóképezde tanműhelyéből alakult meg az Újpesti Magyar Királyi Állami Faipari Szakiskola, amely a történelmi Magyarország első faipari szakiskolája volt. Az ebből fejlesztett Fa- és Fémipari Szakiskola 1926-ban a Görgey utcai új épületbe költözött. (Ma az Újpesti Két Tanítási Nyelvű Műszaki Szakközépiskola és Gimnázium működik az épületben.) A Középipartanoda és az állami faipari szakiskola párhuzamosan fejlődött, mind a kettő más-más úton képzett szakembereket a faipar számára. 1946-ban a két intézményt összevonták és Felső Ipariskolává alakították. Ebből alakult meg a Faipari Technikum, majd a Kozma Lajos Faipari Szakközépiskola, amely az 1987/88-as tanévben költözött a jelenlegi épületébe.

A Budapesti Állami Középipartanoda fejlődése

A Kozma Lajos Faipari Szakközépiskola elődei szempontjából döntő volt az 1872-ben vallás- és közoktatásügyi miniszteri hivatalba lépett Trefort Ágoston tevékenysége és a Budapesti Állami Középipartanoda megalapítása.

A miniszter által kijelölt albizottság a tanulmányi időt három évben állapította meg. 1879-ben nyílt meg a Budapesti Állami Középipartanoda, a Budapest VIII. kerület, Bodzafa utca 28. számú bérházban (később Főherceg Sándor tér 4.) építészeti, gépészeti és vegyészeti tagozattal. 1891-től Állami Ipariskola, 1897-től Állami Felsőipariskola. Hegedűs Károly, az első igazgató már az első tanévben javaslatot tett fém-, vas-, szövet- és faipari szakcsoportok nyitására. A cél építőmesterek, palélérok, iparosmesterek, művezetők képzése volt, akik kisebb iparvállalatokat is képesek vezetni.

1880-ban a miniszter megbízta Gaul Károlyt a fővárosi faipar tanulmányozásával. A mérnök-tanár 1881. március 31-én megtartotta próbaelőadását, majd ugyancsak Trefort megbízásából nyugat-európai tanulmányútra utazott. Külföldön szerzett tapasztalatait hazatérve alkalmazta, a legmodernebb színvonalat biztosítva az iskolában az általa vezetett faipari szakágban. A faipari oktatás 1883-ban indult meg.

Az első években húsz gyenge előképzettségű tanuló jelentkezett. Az első osztályt tizenhárom, a harmadikat csak hat tanuló fejezte be. A második tanévben a szülőket és tanulókat már előre és megfelelően tájékoztatták. A miniszter köriratot intézett a tanügyi és egyházi hatóságokhoz, majd a középiskolák igazgatóihoz, biztosította őket, hogy a tanulók egyéves önkéntes kedvezményt kaphanak a katonai szolgálatban, az iskola végbizonyítványa pedig a képesítéshez kötött iparágak önálló végzésére jogosított.

A tanulók túlnyomó többségének kora 15 és 18 év között volt, de előfordult 19, 20, sőt 21 éves diák is. Előképzettségük – különösen az első években – nagyon gyenge volt. Fontos törekvése volt a tantestületnek, hogy a tanulók lehetőleg az iskolában tanulják meg a főbb ismereteket, mert a napi nyolc órai elfoglaltság mellett nem maradt idő az otthoni tanulásra. A tananyagban elvont elmélet nem szerepelt. A szemléltetés döntő jelentőséggel bírt, ezért igen jól felszerelték az iskolát. Tankönyvek hiányában kézzel írt jegyzeteket használtak. A műhelyben „az alapfogások elsajátítása és a szerzőszámok kezelésének begyakorlása” folyt – írta Hegedűs Károly 1896-ban, A Budapesti Állami Ipariskola alapításának és működésének rövid története című könyvében. A tanulók egészsége a források szerint mindvégig kielégítő volt, 1892-től intézeti orvost is alkalmaztak.

A Budapesti Állami Középipartanoda tantestülete a szervezeti szabályzatot tízévi működés után újból átdolgozta, s az 1891-ben lépett életbe. E szerint az iskola célja az, hogy

„...olyan szakembereket képezzen, kik idővel a kisebb ipartelepek vezetőivé, a fém-vasipar és a faipar azon ágaiban pedig, melyek a tanítás körébe fölvétettek, önálló mesterekké lehessenek.”

A Budapesti Állami Középipartanodában 1883-tól 1891-ig folyt faipari képzés, majd az intézmény további 4 éven át (1891–1895 között) mint Állami Ipariskola működött. 1898-ban önállósult a Budapesti Állami Felső Építőipariskola, kiválva az 1879-ben létesített középipartanodából.

Az intézet tíz évig maradt a már említett bérházban, majd az 1888/89-es tanév végén átköltözött a József körútra, a Népszínház utca és a Csokonai utca sarkán építtetett új otthonába. Az iskolát Hauszmann Alajos műegyetemi tanár tervezte, a kivitelező pedig Fekete Elek építőmester volt. Itt nyert elhelyezést a Magyar Királyi Technológiai Iparmúzeum is.

Az iskola épülete a Népszínház utcában, a műhelyépület a Csokonai utcában, a gép- és kazánház az udvarban épült meg. A kétemeletes főépület alagsorában voltak a fa-, fém- és vegyi laboratóriumok, a szolgálok és a raktárak. A műhely egyemeletes volt, ennek földszintjén gép-, kovács-, első emeletén fém- és faipari berendezéseket állították fel.

Ebben a hamarosan európai hírnevű intézményben nevelődtek 1883-tól 1946-ig a faipari szakemberek is. A mintaiskolában világháborúk, gazdasági válságok és más nehezítő körülmények közepette mindig a szakmát, a szakma érdekeit tartották szem előtt.

Az Újpesti Magyar Királyi Állami Faipari Szakiskola

1880-ban 11 669 lakosa volt Újpest községnek. Ekkor kezdődött meg a várossá alakulás folyamata, amelynek során kialakultak a legfontosabb társadalmi szervezetek, körök, pártok és egyesületek. Megalapították a legfontosabb szakmai csoportosulásokat, létrehozták a szükséges szakszervezeteket és nyugdíjgyűjtőket.

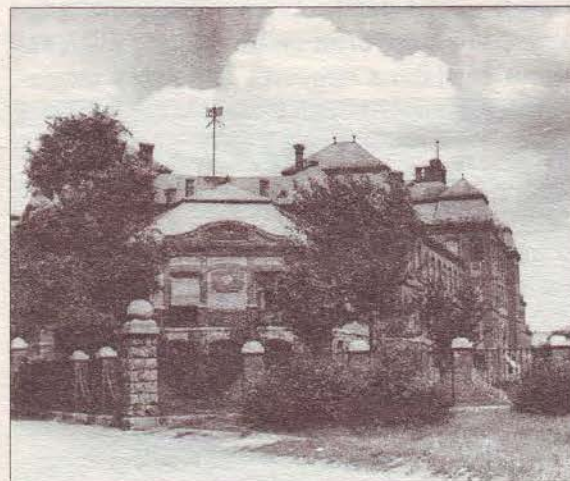
Az Ipartestület 1885-ben alakult meg, 1893-ban Hitelszövetkezetet alapítottak. 1894-ben asztalosnyersanyag-beszerző szövetkezet alakult, amely Sztérynyi József báró kezdeményezésére elhatározta, hogy a kereskedelemügyi minisztertől az állami faipari szakiskola

felállítását kéri. A faipari szakiskola 1895-ben létesült.

Az igazgató személyének kiválasztása nem volt egyszerű feladat az új iskolatípusba. Az első igazgató, Gutkopf György 1880–81-ben a Budai Tanítóképezdőben asztalossegédként dolgozott, majd 1882-től részt vett az intézetben az ipartanítók képzésében. Hamarosan Ausztriába került igazgatónak, onnan hívták meg Újpestre, ahol 1895-ben az Újpesti Faipari Szakiskola igazgatója lett.

A négy évfolyamos iskola kezdetben a Hajnal utca környékén működött, ahol bérelt termekben folyt a tanítás. 1897-ben „Az újpesti faiparossegédek részéről megkerestették az intézetet az iránt, hogy nem volna-e lehetséges esti és vasárnapi tanfolyam rendezése az intézetben. Ezen megkeresés hely szűke, kellő számú tanszemélyzet és költség hiányában nem volt teljesíthető” – írta a Magyar Iparoktatási Évkönyv.

1898-ban az iskola megkapta a jogot arra, hogy iparigazolványt és munkakönyvet is kiadhasson. „Az ezen joggal felruházott iskolák között azonban eddig nem volt az újpesti állami faipari szakiskola és a békési állami kosárfonó-iskola, most ezek is felvétettek az említett intézetek sorába, előbbi felruházva az asztalos, esztergályos és fafaragó, utóbbi a kosárfonóiparban való képesítés nyújtására” – tudósít az évkönyv következő évi száma. Először a rajztanítására mutatkozott igény, azután megszervezték a képesítésnyújtás jogi lehetőségét;

Több mint hatvan éven át a Görgey utcában oktatták a faipari tanulókat

1898–99-ben iparossegédek számára asztalosipari rajztanfolyamot szerveztek.

1909-ben az állam átvette a városi gimnázium fenntartását. A városházán faipari iskola építésének ügye került a középpontba, azaz új iskolát akartak építeni. Gerő István fogalmazógyakornok előterjesztette a faipari szakiskola építése és fejlesztése érdekében írott határozatjavaslatot. Kitért a községi támogatás adására és megvonására is, majd ismertette a miniszteri álláspontot: „...a városban levő asztalos iparosok nagy számára és az intézet eddigi sikeres működésére tekintettel a fokozott fejlesztés elől nem zárkózik el, ha a város közönsége más városokhoz hasonlóan az évi fenntartási költségekhez való hozzájáruláson felül, még megfelelő áldozatokat tesz, nevezetesen ha a szakiskola céljaira vagy megfelelő telket és ezen épületet emel, avagy e célra olyan hozzájárulást biztosít, mellyel ez megvalósítható.” Az asztalosipar fejlesztése érdekében a képviselők elhatározták, hogy egy a kor igényeinek minden tekintetben megfelelő, kiemelkedő színvonalú mintaiskolát létesítenek. Hangsúlyozták, hogy – az újpesti tanulóifjúság és iparosság érdekében – szervezett formában rendszeresen indítsanak négyéves tanfolyamot is, segéd- és mesterképző tanfolyamot, időleges szaktanfolyamokat, és végül lássák el az asztalostanoncok oktatását. Az épület építési költségét 400 000 koronára, évi fenntartási költségeit 50 000 koronára becsülték és tervezték. A képviselő-testület felajánlott egy a város tulajdonát képező telket a Baross utcában, és a munkálatok megkezdésekor a tervezett építési költség felét, valamint legalább a négyéves tanfolyam megindításától ismét hajlandók voltak folyósítani a megvont támogatást is. Ennek feltétele volt, hogy az intézet ellátja az asztalosipari tanoncok rajzoktatását is.

1911. július 26-án rendkívüli közgyűlésen, napirend előtt ismertették a vármegye jóváhagyását. Az 1912. január 17-én tartott rendkívüli közgyűlésen elvi nyilatkozatot adtak ki, amelyben megismételték a korábbi álláspontot a faipari szakiskola építésével kapcsolatban. Ezek szerint a telek – mintegy kétezernégy-száz négyszögöl területű – a Baross utca és az „akkori szegényház” körzetében állt ren-

delkezésre, azonban a telket a szegényház már jogerősen birtokolta, ezért meg kellett vásárolni. Fedezet azonban nem állt rendelkezésre. A kétszázezer korona építési költséghozzájárulásra sem volt pénz. A feltételhez kötött működési támogatást pedig már korábban törölték. A végrehajtást ezért bizonytalan időre elhalasztották. Az iskola építéséért érzett felelősséget azonban megfogalmazták: „...a faipari szakiskolára szükség van, tehát a város nem zárkozhat el a támogatástól...”

1912. június 12-én az ügy további fejleményeiről olvashatunk a jegyzőkönyvben: „Pestvármegye alispánjához felterjesztett [...] 1173/1912 sz. alatt kiadott rendelettel [...] tekintettel egyrészt a városnak, sőt az egész magyar faiparnak az iskola felállításához fűződő érdekeire, [...] másrészt [...] a város jelenlegi zilált vagyoni helyzetére [...] a felajánlott hozzájárulási összegből egészben, vagy részben nem volna-e hajlandó eltekinteni.” 1914-ben egyszázezer, 1915-ben szintén egyszázezer korona hozzájárulást igényeltek.

A kereskedelmi miniszter is foglalkozott a kérdéssel, és az alábbi szellemben válaszolt: „megütközéssel szereztem tudomást arról, hogy a közönség az újpesti faipari szakiskolának újból való megnyitása és fenntartása érdekében egyízben már felajánlott anyagi áldozatot meghozni nem hajlandó.” Majd így folytatta tovább: „a nagyobb áldozatoktól sem szabad visszarettenni [...]”, mert „az újpesti faipari szakiskola fenntartása elsősorban a város iparosságának és közönségének érdekeit szolgálja és mint országos intézmény csak másodsorban jöhet létre.”

Az 1911/12-es tanévben újból megnyitották a négyéves képzést. Az új iskola építéséhez új telek felajánlására volt szükség. Az 1912. október 10-én megtartott képviselő-testületi ülésen elhangzott, az építendő faipari iskola céljára „...a gróf Károlyi László által parcellázott és abból a városnak átengedett, nagyon értékes telekből egy 2009. négyszögöl átengedését óhajtaná”. A „...telek értékben 72 000 korona városi hozzájárulással járul az állami jellegű szakiskolához”.

1913. április 9-én újra megállapították, hogy a korábban többször leírt telek és pénz, amelyet a város felajánlott és a vármegye elfogadott a faipari szakiskola építéséhez, nem áll ren-

delkezésre, mert a pénzügyi helyzet a 200 000 korona hozzájárulás kifizetését nem engedte meg. Kérték a minisztert, hogy mentse fel a várost a hozzájárulás fizetése alól, aki ezt nem vette tudomásul, mert a négyéves faipari képzést beindították. A további miniszteri érvek között olvashatjuk, hogy korábban olyan városokkal tárgyaltak, amelyek az iskolaépület emeléséhez és az intézet fenntartásához igen tekintélyes hozzájárulást biztosítottak. Végül méltányolva az anyagi helyzetet, új lehetőséget és megoldást ajánlott. A város adja a telket, de az ne a kijelölt Fries-féle telek legyen. Egyben utasította Víg Albert udvari tanácsost, iparkutatási kereskedelmi főigazgatót, hogy ingyenes, de ennél alkalmasabb telket szemeljen ki, és tárgyaljon az illetékesekkel. Emellett a város 30 éven át fizessen évi 6000 korona építési hozzájárulást.

Az új telket a város a Károlyi-féle parcellázásból jelölte ki a Nádor, a Pöltenberg Ernő és a Türr István utcák sarkai által határolt mintegy 2243 négyszögöl területen. Az építkezés megkezdése után pedig 30 évig fizettek, és az üggyel kapcsolatos korábbi döntéseket hatályon kívül helyezték. Végül kifejezték azon óhajukat is, hogy az építkezés munkálatainál egyenlő feltételű ajánlatok mellett az újpesti ipar részére előnyt biztosíthassanak. Elkészítették a telek ajándékozásának szerződését is.

Az új épület végül is 1927-ban készült el. A gazdasági nehézségek mellett elsősorban a világháború okozta nehézségek hátráltatták az iskola építésének megkezdését. A Fa- és Fémipari Szakiskola kibővített lehetőségekkel szép és korszerű épületet kapott. Dr. Semsey Aladár polgármesternek meghatározó szerepe volt ebben. 1927. szeptember 1-jén a Kozsvári utca 116. számú bérelt házból (ma: Munkásotthon utca; a ház helyén a kerületi rendőrkapitányság épült) a Dózsa Gy. utca 26. számú új épületébe (ma: Görgey Artúr út) költözött.

Először a fémipari, majd a faipari tagozat is elérte a Felső Ipariskola szintet. Ekkor egyesült az egykori Középipartanoda faipari szakosztálya ezzel az emelt szintű iskolával.

A fa- és fémipari felső ipariskola további működése

A felső ipariskola továbbfejlesztése a következő időszakban sem maradhatott el. A gyakorlati irányú középiskolák 1941. szeptember 1-jével ipari középiskolákká alakultak. Hat évvel később egy kormányrendelet az ipari középiskolákat műszaki középiskolákká szervezte át. Az 1949–50-es tanévben a műszaki középiskolák ipari gimnáziumként működtek tovább. 1950-ben törvényerejű rendelettel ipari technikumokat létesítettek, és elrendelték az ipari gimnáziumok ipari technikummá történő átszervezését. Ezen intézetek „célja, hogy az ipar különböző ágai számára hazánk, egész dolgozó népünk érdekeit odaadóan szolgáló, művelt, hazaszerető, szocialista embert neveljenek.” A technikum négyéves képzést adott.

1972-től megalakultak a szakközépiskolák. Ezeket az intézményeket ismerte, ismeri legjobban a szakma és az újpesti közvélemény. Ekkor szerveződött a Faipari Technikum, a mai Kozma Lajos Faipari Szakközépiskola. Az itt tanuló diákok a negyedik év végén közép- vagy emelt szintű érettségi vizsgát tesznek, további másfél vagy két év után faipari technikus bizonyítványt szereznek. A hatodik évben megtervezik és elkészítik vizsgamunkájukat. A tanulók belekóstolhatnak a szakma szépségeibe, megismerhetik a bútorestaurálás, intarziakészítés, fafaragás és esztergályozás titkait. megszerzik az önálló vállalkozás indításához szükséges gazdasági alapismereteket, és európai számítógéphasználó jogosítványt (ECDL) kapnak. A legszebb vizsgamunkákat minden évben a Nemzetközi Bútorszakvásáron állítják ki. □

A Kozma Lajos Faipari Szakközépiskola épülete

KRIZSÁN SÁNDOR

Az újpesti lóvasút, 3. rész Irány Palota!

Épül az Újpest-rákospalotai vonal

Károlyi Sándor gróf, miután átvette a vállalkozóktól az engedélykiratot, felterjesztette a közmunka- és közlekedésügyi minisztériumhoz a leendő lóvasút általa készített terveit és a pálya leírását. A dokumentumok 1870. szeptember 4-i keltezésűek; később – csekély eltéréssel – ezek alapján valósult meg a vasútvonal. Most a leírásból idézünk (zárójelben a mai elnevezés szerepel): „E pályavonal Uj Pesten a váczi ország uton [Váci út] a Pesti közúti vaspálya társaság Pest Uj pesti vonalához köttetvén, halad a Palotai uton [Árpád út] az István utcáig, itt az utóbbi utcába kanyarodván, ezen vonul végig, azután a vasúti uton [Görgey Artúr út] a cs. k. szab. osztr. államvaspályán keresztül menvén, áttér a Rákos Palotai vasúti utra, azután a káposztás Megyeri utra [valószínűleg mindkét elnevezés a Pozsony utcára vonatkozik] innen a R. Palotai fő utra [Fő út] innen a község házánál a gyár utcába [Énekes utca], a hol a Schlosberger féle olajgyárnál [Cereol Növényolajipari Rt. olajgyára] végződik.

Az állami vaspálya R. Palotai állomási vágányaival az Újpesti oldalon terveztetik kapcsolatba hozatni.”

A 2520 öl (kb. 4,8 km) hosszú pályán 600-600 ölnyi (kb. 1,14 km) távolságokban kívántak egy-egy kitérőt létesíteni, ezzel mindkét irányban a negyedórás járműkövetést szerették volna biztosítani. Ezenfelül még két kitérő tervezése is folyamatban volt, a pontos közlekedés biztonságosabb ellátására.

A közigazgatási bejárást október 27-én tartották meg, ezután engedélyezték a vasút építését. A kivitelezésre szánt idő azonban csak 1871. január 4-éig volt biztosítva, ezért Károlyi gróf kérelmezte annak meghosszabbítását; a pálya teljes befejezéséhez újabb haladékot kapott.

Ő az engedélyt először felkínálta megvételre a Pesti Közúti Vaspálya Társaságnak (PKVT; melynek ekkor elnöki funkcióját is ellátta). Azonban a vezetőség elhatározta, hogy „újabb vállalatokba” a társaság nem fog, ezért Károlyi gróf ajánlatát nem fogadta el. Viszont további segítséget ajánlott fel a pálya megépítéséhez, valamint kifejezte hajlandóságát az üzem későbbi átvételére.

A gróf ezután részvénytársaság alapítását készítette elő, majd a PKVT-vel megkötötte az építési szerződést. A kissé módosított tervek alapján a pálya hossza 2430 ölre (kb. 4,6 km) változott. Négy, egyenként 40 öl (kb. 76 m) hosszúságú kitérő beépítését tervezték, alépítményét fejtett kőből, zúzott és folyami vagy ásott kavicsból kívánták kivitelezni. Az újpesti Fő úton kb. 380 m hosszban csatorna-sínek, a vonal többi részén pedig normál, ún. Vignoles-vágányok beépítése mellett döntöttek, tölgy talpfákra erősítve. A csatorna-sínek körül és között kövezett útfelszín, míg a másik változatnál makadámburkolat kivitelezését határozták el. A társaság biztosította az alapanyag szállítását is, kivéve a feltöltésekhez szükséges földanyagot és kavicsot, ugyanis ezeket Károlyi gróf ingyen adta. Megállapodtak az elszámolás részösszegeiben és idejében. Vállalták, hogy a vasutat legkésőbb 1872. május 15-éig elkészítik.

1871. augusztus 28-án tartották meg a nyilvános részvényjegyzést, ezzel együtt megalakult az Újpest Rákospalotai Lóvasútú Vaspálya Társaság (URLVT). Alaptőkéjét 140 000 forintban állapították meg, 1400 db egyenként 100 forint névértékű részvényt bocsátottak ki. Elnöknek Károlyi Sándor gróft választották, ki saját nevére lévő engedélyt minden jogokkal és kötelezettségekkel együtt az új cégre ruházta át. Felolvasta az alapszabálytervezetet, majd a PKVT-vel kötött építési szerződést. Javasolta az üzem későbbi kezelését a pesti lóvasúti vállalat kezébe adni, ez

esetben az saját, már meglévő kocsijaival bonyolíthatná le a forgalmat – az URLVT számájára. A közgyűlés utolsó napirendi pontjában megválasztották a társaság vezetőségét. Választmányi tag lett többek között Wolfner Lajos bőrgyáros és Bossányi László, Károlyi István gróf titkára, Újpest későbbi országgyűlési képviselője is.

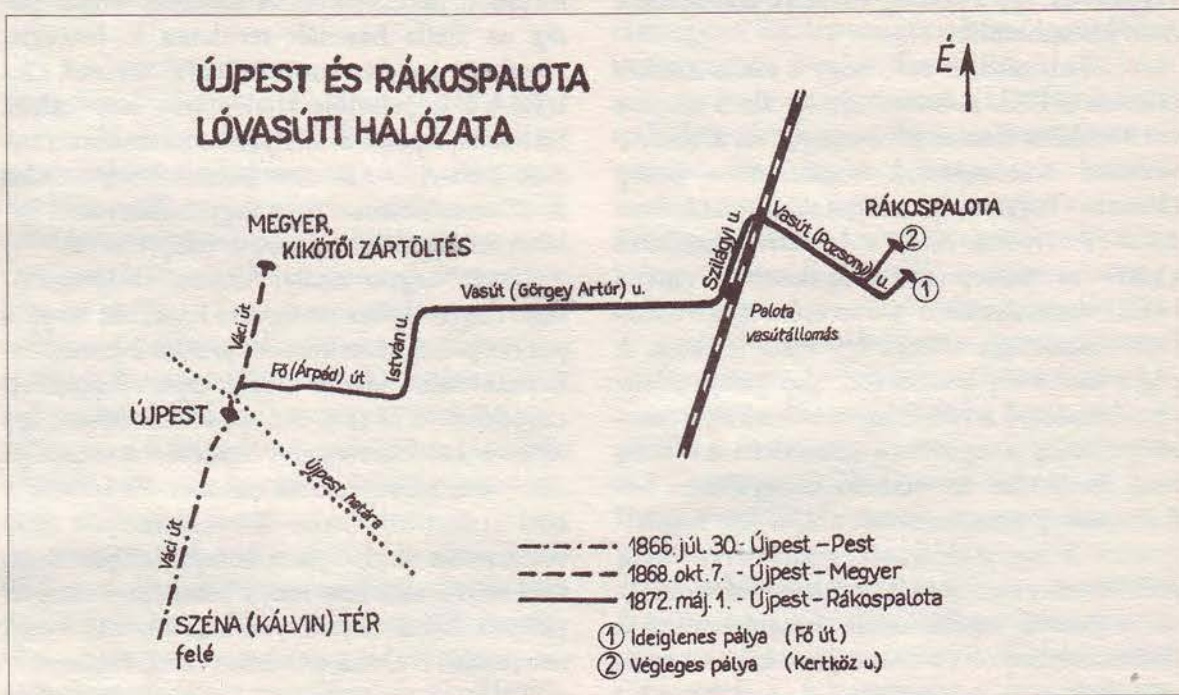
Augusztus első felében már megkezdődtek a földmunkák, a Fő út nem régen lerakott új kövezetét emiatt részben felbontották. Újpest község vezetősége az építkezés megkezdéséről hivatalos értesítést nem kapott, így a megyéhez fordult. Augusztus 29-ére bírói szemlét rendeltek el annak megállapítására, hogy a Fő út Duna felőli végén az emelkedő szintvonalának lejjebb szállítása a megfelelő mértékben történik-e. A megyei mérnök mindent rendben talált, folytatódhatott tovább az építkezés. Kikötötték azonban, hogy a felszedett kövezetet, ugyanabban a nagyságban vissza kell helyezni, és ahol az úttest szintjét csökkentették, a járdák szintjét is lejjebb kell vinni.

Van egy újabb lóvonatunk

1872 tavaszán befejeződtek a munkálatok. A miniszter a műtanrendőri bejárást május 13-ára rendelte el, ám a forgalom már 1-jén meg-

indult. Erre az alkalomra Rákospalota lakói ünnepséget is rendeztek: a palotai vendéglőben, a vasútállomás mellett négy idős házaspár aranylakodalmát tartották meg. Ezen eseményről az egykori rákospalotai községháza tanácstermében „aranykeretbe függesztve” emléktábla is tanúskodott.

A hivatalos átadás 13-án történt. A minisztérium és az illetékes hatóságok képviselői teljes hosszában bejárták a vonalat, ám az eredeti tervekhez képest némi eltérést találtak. Az első kitérőt az István utca helyett a szélesebb Fő [Árpád] útra, a mai Mártírok útja torkolatához helyezték, a második és harmadik pedig az egyforma távolság megtartása miatt került áthelyezésre. Ezek a jelenlegi Görgey Artúr utcában a Rózsa utcánál, valamint a Szilágyi utcában, nagyjából a 12-es és 14-es villamosok utolsó közös megállója körül lehettek. A vonal palotai vége a Fő úton helyezkedett el, közel az ottani községházhoz; szintén kitérővel végződött. Ez azonban csak ideiglenes megoldás maradt, mert a vállalat által megvásárolt Reményi-féle telken keresztül (a mai Kertköz utcában) kívánta átvezetni a vasutat a Schlosberger-olajgyárig. Rákospalota község képviselői viszont kérelmezték a községhezig való meghosszabbítást. Megállapították a Vasút utcai kerékvetők

hiányát is. (Kérdéses, hogy a palotai vagy az újpesti Vasút utcáról volt-e szó, a jegyzőkönyvből sajnos nem derül ki!)

Még hiányzott a palotai állomáson lévő összeköttetés az osztrák államvasúttal. A PKVT jelenlévő igazgatója felajánlotta, hogy míg meg nem érkeznek az URLVT megrendelt kocsijai, kölcsönjárműveket biztosít a forgalom lebonyolításához. Ezek tudomásulvétele után hivatalosan is átadták az Újpestet és Rákospalotát összekötő lóvonatot. Forgalmi telepe a Kertköz utcában állt, az Énekes utca és a Lóvasút köz által határolt területen, helyén ma lakóház és a Matáv rákospalotai távközlési központjának épülete található.

A közmunka- és közlekedésügyi miniszter írásban június 7-én erősítette meg a vasút működési engedélyét, egyben felhívta a cég figyelmét a kerékvetők mielőbbi pótlására. Különösen a palotaiak kérését ajánlotta a társaság figyelmébe.

Augusztusban kelt beadványában Károlyi Sándor gróf kiemelte, hogy az URLVT legfőbb bevételi forrásként a teherszállítás megindulására épít. A személyforgalom még gyér, anyagi hasznot nem hoz, a részvényesek biztos jövedelemre nem számíthatnak. A Reményi-telken át egyenesen az olajgyárhoz vezető vonalszakasz közel 100 m-re lesz a palotai községháztól, hasonlóan, mint most, a Fő úti végponttal, így a község lakóinak közlekedése nem rosszabbodik.

Volt arról is szó, hogy a vasút üzemét teljesen a PKVT bonyolítja le, ám a részére vonatonként fizetendő összeget az URLVT sokallta. Különjáratok beállításához pedig előzetes bejelentést tett szükségessé, ami azzal járt volna, hogy a hirtelen emelkedő vasár- és ünnepnap forgalmat – ami a hétköznapinak akár 3-4-szeresére is növekedhet – nem tudja ellátni. Így erről letettek. A cég július 8-án keletkezett első üzleti jelentése beszámol arról, hogy a teherforgalom – amire pedig a legjobban számíhattak – még nem indult be. Az alakuló közgyűlésen befolyt összeg erre nem volt elégséges, az olajgyárral a szerződés kötés késlekedett. Még nem létesült csatlakozás az államvasút vonalával a palotai vasútállomás átépítési munkái miatt, és hiányzott a Duna-parti kikötői iparvágány is.

Eddig a társaságnak csak 18 saját lova volt, és még 30-35 lóra való istállót kellett építeni. Úgy tervezték, hogy a hétköznapi forgalomban „üzemelő” lovakat hétköznapiakon teherszállító kocsik vontatására használják. Eddigi bevétele a részvények és a befolyt kamatok után 136 360 forint 50 krajcár, kiadása – a megalakulás költségei, a pálya építése, telek vásárlása, 41 db ló és leltáriak beszerzése – összesen 146 670 forint 76 krajcárt tett ki. Ezenfelül az új istálló építése, lovak beszerzése, 8 db személy- és 12 db teherkocsi vásárlása, valamint a kezelői és iparvágányok fektetése 70 560 forintba kerül. A még nem jegyzett részvények árából kívánták e kiadásokat állni.

A Duna-parti iparvágány kérdése

A Duna-partra vezető pálya engedélyét 1872. február 1-jén kérték, a felettes hatóság május 13-ára rendelte el közigazgatási bejárását. A megbeszélésen szükségesnek ítélték e vágány építését, kifogás az illetékes hatóságok részéről nem merült fel. Egyedül Neuschloss Bernát faipari vállalkozó tett megjegyzést, miszerint neki jogerős bírósági végzése van az állam tulajdonát képező kikötő használatára – bizonyos térségen belül (ez ügyben már több fórumon pereskedett). A kérdéses sínpár pedig az általa használt területen is feküdne, azonban jogait fenn kívánja tartani. Az URLVT képviselője kijelentette, nem találja biztosnak a pálya akadálytalan használatát, ha csak Neuschloss ki nem jelenti, hogy a „nála lévő” vonalszakaszt nem fogja háborgatni. Inkább felhagynak e pályarész felépítésével.

A Magyar királyi Államjavak Igazgatósága megvizsgálta az ügyet. Kiderült, hogy a perirat pontos értelmezése szerint Neuschloss Bernát csak a kikötő vizére kapott használati engedélyt 56 öl (kb. 106 m) szélességben. Így tehát a kérdéses vágány építésének akadálya nem volt, beleegyezését október 10-én adta a közlekedési miniszter. Tervek, melyek több változatban ábrázolják e vonalat, előkerültek, arra nézve azonban nincs adat, hogy meg is valósult volna. Semmilyen más későbbi forrás nem említi a Duna-parthoz vezető vágányt.

(Folytatjuk...)

DR. BENCZE LÁSZLÓ

Vízműtelep, a Váci úti gyártenger „üde szigete”

A Fővárosi Vízművek káposztásmegyeri részlege – a röviden csak Főtelepnek nevezett üzemege – Újpest észak-nyugati részén elterülő vízparti területen helyezkedik el, amely a városhatáron is túlnyúlva a Szentendrei-sziget déli részét és a Duna bal partjára telepített átemelőállomásokat is magába foglalja. Ennek a hatalmas, ipari célokat szolgáló területnek egy kisebb hányada a köznyelvben a „Vízűkert” elnevezést kapta. Méretét tekintve a Vízűkert a Tímár utcától az Újpesti (Megyeri) Hajóállomásig terjed, amelyet észak-déli irányban a Váci út és a Palotai-sziget (mára már feltöltött) ún. Kis-Duna-ága fog(ott) közre.

Az elnevezés nyilvánvalóan onnan ered, hogy a Váci útra felfűzött gyárak, ipari létesítmények sorában a Vízművek a maga szellős, tiszta és védett természeti viszonyokat igénylő kialakításával elkülönült a környék zajos és környezetszennyező gyáraitól, és felüdülést adott az ott élők számára.

Egy kis kultúrtörténet

1884-ben Budapest Székesfőváros pályázatot írt ki a Káposztásmegyer és környéke talajvizsgálatainak eredményeire alapozott „Végleges vízellátó mű” tervezetének kidolgozására. A székesfőváros a Fővárosi Vízművek majdani első igazgatójának, Wein Jánosnak a munkáját fogadta el. Wein János koncepcióját így indokolta meg: „Miután sikerült a káposztásmegyeri, fóti és dunakeszi határokonban a földnek olyan szerkezetét felfedezni, mely nem csak a Duna felől a víznek hatalmas beszűrődését biztosítja a közeli partvidék számára, de biztosít arról is, hogy a Dunával érintkező hatalmas kavicsstenger a mogyoródi, fóti és dunakeszi magaslatok felől gazdag, egészséges minőségű talajvízáram veszi útját a Duna felé, ezért nincs előttem kétség aziránt, hogy e terület az a hely, amely hitva lesz a fővárost a jövőben vízzel ellátni.”

A tervezet elfogadását követően a bal parti „Végleges vízellátó mű” létesítése – egy ideiglenes rendszer sikeres üzemelését követően – megkezdődött. 1893-ban fogtak hozzá a káposztásmegyeri vízműtelep építéséhez Kajlinger Mihály, a Wein Jánost az igazgatói poszton 1896-ban felváltó gépészmérnök irányításával. Az építkezés egy többlépcsős létesítés első fázisa volt. Ebben a fázisban épült meg a főtelep, amely a Wolfner utcától a mai Tungsram strandig terjedt, s a Tímár utcáig bővült résszel együtt ezt a területet jelölték később Vízűkertnek.

A Vízűkert kialakítása és főbb jellemzői

A századforduló időszakában létesített közüzemi szolgáltatók (mint amilyen az elektromosság-, gáz- vagy vízszolgáltatók) szinte mindegyikére jellemző volt a kor színvonalának megfelelő, jól képzett, megbízható és stabil munkaerőbázis. Ennek érdekében intézményesen gondoskodtak a dolgozók megfelelő munka- és életkörülményeiről. A káposztásmegyeri főtelep megépítésével egy időben háromszobás, összkomfortos ún. üzemi lakások épültek a géptermekek, szivattyúházak, műhelyépületek közelében, s a parkosított sétánnyal, díszhalas, szökőkutas vízmedencével is ellátott erdős, ligetes lakóterület a Váci út felől mindmáig meglévő díszkerítéssel méltán hatott – nemcsak az ott élő és dolgozó személyek, de a külső szemlélő számára is – kertnek.

Növelte a természettel egységet képező összhangot az épületek mögötti szépen gondozott füves, díszcserjés terület hárs-, akác- és diófákkal dúsan övezve, s ez a sok hektáros terület egészen a Kis-Dunáig terjedt. A Kis-Duna megkülönböztetett szerepet játszott a vízűkertieknek.

A Főtelep volt a gazdája a gépházaktól és az üzemi lakóházaktól néhány kőhajításnyira telepített virágkertészetnek. Ez biztosította egész éven át folyamatosan a gépházak, szí-

vattyúállomások, irodák, lakóházak és belső parkok virágait, dísznövényeit.

A sok száz hektáros zöld területből jutott bőven a főtelepi alkalmazottak számára létesített gyümölcsöskert kialakítására is. Öntözővíz-vezetékkel ellátott, sövénykerítéssel elkerített és szerszámoskamrákkal is felszerelt gyümölcsfa-telepítései konyhakertek szolgálták az üzemi lakásokban lakó alkalmazottak jobb komfortérzetét. A Vízműkertnek ez a fertálya kiváltképp a nehéz időkben maga volt az édenkert!

Még javában dúlt a háború, amikor megkezdődött az üzemi lakótelep bővítése a Főti útig terjedő területen. Budapest ostroma ugyan megakasztotta az építkezést, ám hamarosan folytatódtak a munkálatok, amelyeknek eredménye négy újabb üzemi lakóház lett. Az első új lakók – főtelepi dolgozók és alkalmazottak – már 1945 kora őszén beköltözhettek a Vízműkert e legújabb létesítményeibe, s birtokba vehették a gyümölcsös- és konyhakertet, élvezhették a természet által nyújtott „kedvezményeket”: a Duna-parti füzesek nyugalma, a kiserdő, az akácos, a „kis fenyves” és a szökőkúttal díszített belső sétányok békecsendjét.

Emberi kapcsolatok

A Vízműkert üzemi lakótelepe sajátos kolóniát alkotott. Együtt élt itt mérnök és szerelő, raktáros és tisztviselő, telepvezető és karbantartó, főmérnök és virágkertész. Együtt játszott, pajkoskodott, vagánykodott harmincnél is több gyerek, a számukra létesített nagy játszótéren és a fürdőmedencében vagy az alkalmi focipályává alakított nagy tisztáson.

Pontosan mutatja az itteniek összetartozását a tény: 1945-ben egy Lindenmayer Kálmán nevű mérnök – a Vízművek későbbi főmérnöke – a világ legönzeterlenebb módján adott vért a főtelep egyik géplakatosának hat éves gyermeke számára, megmentve ezzel őt a halálos kórtól.

Jól szolgálta az emberi kapcsolatok ápolását a főtelep közelében létesített sporttelep. A Kis-Duna mellett nagypályás futballpálya, a közelében tenisz- és tekepálya létesült, s felépült egy csónakház is. Talán nem

véletlen, ha mindezek következtében sokan tekintettek a Vízművekre, kiváltképp a Vízműkertre megkülönböztetett figyelemmel. Előnyt és főleg biztonságot jelentett, ha valaki a „fővárosnál” dolgozott. Apák és fiak, sőt unokák vitték tovább a „vizesek” stafétabotját, számos két- vagy háromgenerációs vízműves család alkotta hosszú ideig ezt a folytonossági láncot.

A szerző családja is ezek közé tartozik. Az 1930-as évektől napjainkig négy generáción keresztül különböző területeken és beosztásban végezték a szolgálati munkájukat, többen innen vonulva nyugdíjba is.

A nehéz idők

Nem volt mindig idilli a vízműkerti élet. A háborús rémségek a Vízműkertet és magát a Főtelepet is elérték. A Vízművek ebben az időszakban hadiüzemként működött, s ez a tény az ott dolgozóknak bizonyos mérvű védettséget jelentett. 1944 októbere után azonban ez a védettség jelentősen meggyengült, a tömeges behívások következtében igencsak megcsappant az alkalmazottak létszáma. Nagy nehézségek árán ugyan többekévé sikerült biztosítani a folytonos és biztonságos üzemeltetést, de egyre kritikusabbá vált az emberek és a létesítmények sorsa.

Am voltak bátor és tetterre kész emberek, akik dacolva a veszéllyel is, mentették az értékeket. Amikor az átemelőtelep Duna alatti alagútját a német csapatok berobbantással akarták megsemmisíteni, aztán a német, majd az azokat váltó szovjet csapatok a gépek egy részét le akarták szerelni, többen igyekeztek ezt megakadályozni. Közülük is kiemelkedett Lindenmayer Kálmán, aki igazi bátorsággal és emberi tartással, az alagút elárasztásával megakadályozta a pusztulást.

A háború utáni nehéz években – így az inflációs időkben különösen, de 1956 őszén is – a Vízművek megszerezte és biztosította a Vízműkert dolgozói számára az élelmiszerjuttatásokat, a tüzelőanyag-ellátást, sőt a főtelep gépháza által termelt, tartalék energiaszolgáltatási célokat szolgáló erőtelepről az üzemi lakóházak háztartási villamos energiáját is.

A Vízműkertben élőkről hosszú éveken át egészen különös természetbeni juttatással is gondoskodtak. A Vízművek kezelésében lévő

vízparton és üzemi területeken, így a Szentendrei-sziget déli részén is a tervszerű irtások faanyagát fűtési célokra a teleplakóknak juttatták, s a szigetről történő szállítást a Vízművek teherautója végezte, egyféle szociális szolgáltatásként.

Ugyancsak nehéz időket élt át a Vízműkert lakótelepe az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején, akárcsak az egész ország abban az időben. Egyik alkalommal az Államvédelmi Hatóság emberei egy négygyerekes családapáért – egy középkorú mérnökért – vonultak ki, elvitték, s mindörökre nyoma vészett, máig sem tudni, mi történt vele. Egy másikat – talán csak azért, mert idegen hangzású neve (valójában francia nemesi előneve) volt, s a keresztnéve is olyan „arisztokratikus”-nak hatott (Loránd volt az istenadta), – két apró gyerekével feleségétől kitelepítették.

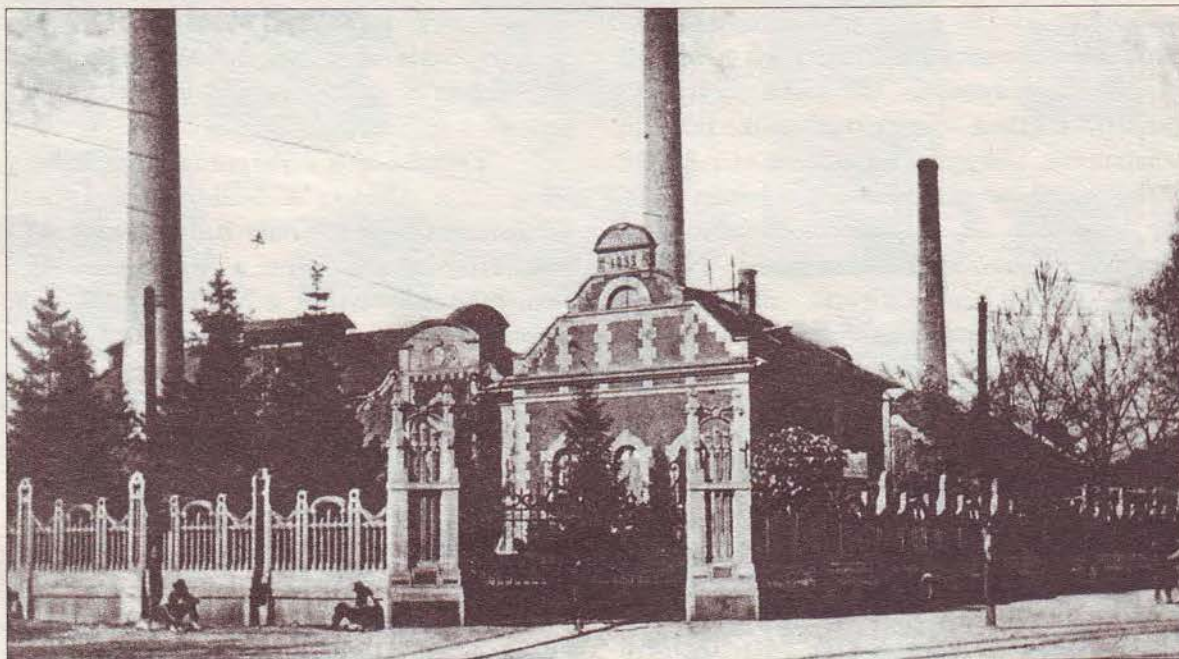
A nagy változások

Amikor Újpestből Budapest IV. kerülete lett, még hosszú ideig csak a postai címzésben volt mérhető a változás. A meghitt belső, nyugalmas és a természettel kellemes összhangú együttélés még jó ideig nem, de legalábbis alig változott. A '60-as években azonban megindult, s egyre fokozódott a Vízművek, azon belül a főtelep technikai fejlesztése, amelynek

eredményeit a főtelepen belüli Vízműkert is elszenvedte.

A nyitány az építési telep létesítése volt. Ennek első következménye az lett, hogy az üzemi lakóházak gyümölcsöseit és konyhakertjeit „beszántották”, a területet ipari létesítményekkel beépítették. Ezt követte a Kis-Duna medrének (emlegetett) feltöltése, a partszakasz megszüntetése és a korábban Lidónak becézett homokos dunai szabad strand felszámolása. A Kis-Duna megszüntetésével a Vízműkerttel szembeni sziget eltűnt a térképről, a Kis-Duna hajdani vonalán a ma Dunasornak nevezett úttest létesült.

Aztán rohamosan változott a tájék, s a főtelep virágos, szellős, fákkal, sétánnyal, szökőkutas díszkerttel tarkított belső része anélkül zsugorodott össze, hogy a területe csökkent volna. Eltűnt a játszótér, a gyermekmence, megszűnt az akácos, a diófákból és a lucfenyőkből csak mutatóban maradt néhány. Ipari létesítmények, csarnokok, raktárak zsúfolódtak össze a korábban tágas területen, s kerítéseket vontak oda, ahol korábban a téli időkben betévedt őzek és vadnyulak bókászta szabadon. A hajdan impozáns Váci úti díszkerítés mai lepusztult állapota mintha csak jelezni akarná a vízműkerti változások legújabb kori szakaszát. □

A Vízműtelep főépülete 1910 körül

Az újpesti órák és ékszerek mesterei

Újpesten 1885-ben alakult meg a kis- és kézművesiparosok szakmai és érdekvédelmi szervezete, az egységes Ipartestület. A tagok száma és az ágazati sokszínűség tette szükségessé a szakmánkénti szakosztályok megalakítását. A szolgáltató ágazat egyik sajátos területét képviselték a nemesfémekkel és órákkal foglalkozó szakemberek. Az egyedi szakmai problémák megoldására hozták létre szervezetüket az órák, ékszerészek és aranyművesek 1918-ban, mely 1927-től – közel 40 taggal – már önálló szakosztályként működött. Szervezetük önállóbbá tételének oka a nemesfémiparban uralkodó visszasságok megakadályozása, különösen a mesterek hitelét rontó házalók működése, az árveréseken való visszaélések, a jogtalan vételi előny érvényesítésének kiküszöbölése volt. A testület érdekvédelmi szerepe a fényűzési forgalmi adó elleni küzdelemben és az egységes adóközösség létrehozásában nyilvánult meg elsősorban.

Szervezetük választott vezetőséggel működött. Ha az alább közölt szakosztályi emlékfotón végigtekintünk, több jelentős, ismert személyiséget láthatunk közöttük. Néhány esetben végigkövethetjük, honnan származtak, hol nyitottak üzletet és műhelyt a 20. század harmincas éveiben e szép szakma képviselői. A szakosztály díszelnöke, a felvidéki Gálszécsről származó Nasser Manó, városi képviselő volt, aki 1895-től szerepelt az Ipartestület tagjainak névsorában. A város legnagyobb óra-, ékszeráruházának tulajdonosa testvérével, Nasser Samuval 1872-től működtette cégét az Árpád út 42.-ben, melyet az 1930-as évek végén az István út 13.-ba költöztettek.

Elnökük, Faludi Bernát, az UTE igazgatósági tagja Alsószerdahelyen (ma: Szlovákia) született, cégét 1912-ben alapította az István út 12.-ben. A társelnöki tisztet betöltő Neumann Márton Érmihályfalváról költözött

Újpestre, üzletét 1909-ben nyitotta meg az István út 15.-ben. A város hites becsüese, a Nemesfémiparosok Országos Szövetségének igazgatója, a Józsv Gyermekbarát Egyesület elnöke volt. Grünbaum Ernő társelnök műhelye a Király utca 30.-ban volt. A két alelnök: Sandauer Jakab (Árpád út 53.) és Székely Vilmos (Kemény Gusztáv utca 2.) szintén a mai városközpont környékén működtette vállalkozását. Az Ipartestület legrégebbi tagjainak sorába tartozott Fröhof Gyula (Árpád út 13.), aki szintén 1895-től tevékenykedett a szervezetben. Andor nevű testvére az Árpád út 50.-ben vezette a céget. Kahane Lajos az István út 23.-ban, József nevű testvére az Árpád út 2.-ben nyitott óra-, ékszerüzletet. József emellett a Liszt Ferenc utca 25.-ben aranyműves műhelyt is fenn tartott.

Az Árpád út nevezhető talán leginkább az „aranyművesek, órák-ékszerészek utcájának”. A fentebb említettek kivül Band Bertalannak, Breiner Miksának, Fóti Istvánnak, Gregus Károlynak, Kiss Ferencnek, Lichtenstein Bélának, Schlesinger Lajosnak, Singer Imrének, Singer Márkusnak, Spitzer Mórnak, Tisch Ferencnek és Ungár Ernőnek is itt volt az üzlete.

Eichel Lajos a Bercsényi utca 5.-ben, Ehrenstein Márton a Nádor utca 1.-ben, Grossmann Béla a Thaly Kálmán utca 45.-ben, Günsberger Samu a Mária utca 45.-ben, Jablonsky Izidor a Nyár utca 87.-ben, Krasznai László a Szt. Gellért utca 13.-ban, Künstlinger Ferenc a Jókai utca 4.-ben, Renner Imre az István út 7.-ben, Rohacsek Nándor a Fóti út 23.-ban, Schwartz Jenő a Templom utca 3.-ban, Wenger Árpád az István út 10.-ben működtette cégét.* □

*A következő lapon található korabeli tablót Ehrenstein Márton unokája adományozta az Újpesti Helytörténeti Gyűjteménynek.

Újpesti Városi Tanácsok Szakszervezete

Orvós és Élesterész

1938

1918

Benner János
v. tag

Singer Márkus
v. tag

Singer János
v. tag

Spassmann Béla
v. tag

Wénger Gyula
v. tag

Tisch Ferenc
v. tag

Kereznai László
v. tag

Szepus László
v. tag

Frühof György
v. tag

Kiss Ferenc
v. tag

Brenner Miksa
v. tag

Ungváry Jenő
v. tag

Spárbornai Ernő
v. tag

Sandauer Jakab
v. tag

Schlesinger József
v. tag

Einsperlein Márton
v. tag

Tlösser Ilonó
v. tag

Szélely Vilmos
v. tag

Szélely Bernát
v. tag

Neumann József
v. tag

Schwartz Jenő
v. tag

Neumann Márton
v. tag

Szélely Vilmos
v. tag

Kahane Izsef
v. tag

Althausstein Béla
v. tag

Bond Becklám
v. tag

Solti József
v. tag

Kahane Ilon
v. tag

Jablonsky József
v. tag

Frühof Sándor
v. tag

Tasser László
v. tag

Lindenbach Dezső
v. tag

Spitzer Miksa
v. tag

Kahane Lajos
v. tag

Hauslinger Ferenc
v. tag

Szabó György
v. tag

Rabacsek Tibor
v. tag

SALLAI JÁNOS

Újpesti rendőrségi ügyek a 19–20. század fordulójáról

Az 1889. évi XLVI. törvénycikk a Budapest fővárosi rendőrség hatáskörét kiterjesztette Újpest és Rákospalota községek területére. Ezt követően a település közbiztonságáért felelős rendvédelmi testület „Újpesti kerületi kapitányság” néven 1890. január elsejétől újpesti székhellyel a főváros alárendeltségében megkezdte a működését. Az új kerületi kapitányság Újpest és Rákospalota területén volt illetékes.

Az első nyomozás „négy lábú detektív” segítségével

A legelső nyomozás, amelynél Újpesten rendőr-kutyát vettek igénybe, még 1886-ban történt.

Löwenthal Hermann gazdag vas- és rongykereskedőnek a Váci út 1727. sz. alatt volt a telepe. 1886. július 22-én a délelőtti órákban megjelent a telepen egy 20–22 év körüli fiatalember. A napbarnított arcú, pelyhedző bajuszú, drapp kabátos látogató kék–fehér csíkos matrózinget viselt. Az irodában csak Löwenthal leánya volt, és a fürkésző tekintetű, izgatottan viselkedő férfit ő fogadta.

– Apám az ispán Angyalföldön egy birtonkon és nagy mennyiségű ócskavasat szeretne eladni – mondotta az ismeretlen ember.

A kereskedő leánya arra kérte, hogy jöjjen délután, mert akkor apja is ott lesz, és vele

megbeszélheti a dolgot. Így is történt, a fiatalember délután visszatért, és az öreg vaskereskedővel távozott el, azzal, hogy kimennek az angyalföldi telekre. Löwenthal többé nem jelentkezett. Eltűnése azt a gyanút ébresztette a családban, hogy rablógyilkosság történhetett. Az volt a feltevés, hogy az ismeretlen suhanc kicsalta valahová a kereskedőt, leütötte, a pénzét elrabolta, és elásta a holttestét.

Zsarnay Győző rendőrkapitány és Csapó Géza újpesti csendbiztos indították meg a nyomozást a titokzatos eltűnési ügyben. Splényi Ödön báró detektív főnök utasítására egy kitűnően idomított kutyát – ez volt abban az időben az egyetlen rendőrkutya – adtak a nyomozók mellé. Kivitték „Fickót”, a négy lábú detektívet a Váci úti telepre, és ott megszagoltatták vele Löwenthal különböző ruhaneműit és a kalapját. A rendőrkutya az ócskavastelepről lihegve, gyors iramban indult el Újpest felé. Egy elhagyatott dűlőnél feltűnően ideges lett az állat, berohant a bozótos, fás területre, és az egyik fatövénél megállt, és elkezdett ugatni. Zsarnay rendőrkapitány és Csapó csendbiztos odasiettek, és észrevették, hogy a talaj frissen ásott. A földréteget eltávolították, és a gödörben egy holttestet találtak. Nem volt nehéz megállapítani, hogy a halott azonos Löwenthalla. A rendőrkutya nyomra vezette a detektíveket, és most már csak a tettes vagy tettesek elfogatása volt hátra.

Két nap múlva Csapó Géza és Takáts Lajos újpesti csendbiztosok Újpesten, a Fő utca 53. számú házból előállították a főkapitányságra Goldstein Izidor 18 éves, bejelentőlapja szerint „Mózes vallású”, rovott múltú lakatossegédet. Gyanúsak találták, hogy az állás nélküli, elzüllesztett fiatalember költekezik, és új ruhákat vásárol. Vallatóra fogták, és Goldstein csakhamar cinikusan vallotta be, hogy barátjával, Bogdán Ferenc 20 éves zsidó kereskedősegéddel együtt ő ölte meg Löwenthalt, akit az elhagyatott helyen leütöttek, azután összerugdosták, és nyakára zsineget kötöttek. A gyenge, idős ember

Korabeli rendőrségi zsebkönyv borítója

nem tudott védekezni, és pár perc után meghalt. Bogdánt is elfogták, és a szembesítésnél kiderült, hogy Löventhalnál 80 forint, egy aranyóra és egy aranygyűrű volt. A pénzt megfizették, az értéktárgyakat zálogba tették. Goldstein, amikor kihirdették előtte a törvényszéken az életfogytiglani fegyházát, nevetve válaszolt az utolsó szó jogán: „Az emberiségnek csak használt, hogy elfogtak és elítéltek, mert úgy érzem, a világ legnagyobb gyilkosa lett volna belőlem!”

Az első bankrablás

A békeévek első bankrablása, amely lázba hozta az egész országot, Újpesten történt, négy esztendővel a párizsi autós bankrablás előtt, 1908. október 28-án. Újpesten, az Árpád úton több bank és pénzváltó intézet sorakozott egymás mellett. Ezek közül a legnagyobbat, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Árpád út 19. számú házban lévő fiókját szemelték ki a banditák. Egy szerdai napon, délben 12 órakor fiáker állt meg a bankfiók előtt, és két férfi szállt ki belőle. Egyenesen a bankba siettek. Ebben az időpontban Devellák Károly főnök, négy tisztviselő és három ügyfél tartózkodott a helyiségben. Az új látogatók közül az első, lángvörös szakállas és bajuszos, középkorú férfi volt, a másik magas, erős ember, nagy, fekete körszakállal. Tört magyarsággal beszéltek, és a főnököt keresték. Azt hangoztatták, hogy magánügyben akarnak vele beszélni. A pénztáros bevezette a két idegent a főnök szobájába. Becsukták a párnázott ajtót, majd Devellák helytel kínálta meg látogatóit, akik „üzleti ügyben” akartak vele tárgyalni. Pár perces beszélgetés után a két férfi felugrott, az egyik revolvért rántott elő a hátsó zsebéből, a másiknak a bal kezében tör villogott. Rákiáltottak az ijedtségtől szinte ájuldozó főnökre:

– Azonnal fizessen ki 40 000 koronát, mert különben nem éli meg a holnapi napot!

Devellák ijedtében a banditák minden kívánságát teljesítette. Kiment velük a pénztárhelyiségbe, titokban arra gondolt, hogy kollégái és az ügyfelek segítségére lesznek, azonban nem így történt. A két férfitől, akik megfenyegették a tisztviselőket és az ügyfeleket, mindenki megijedt, sőt annyira féltek, hogy még segédkeztek is a rablóknak a pénzeszacskó utcára szállításánál. A pénz része ezüst volt, és több zacskóban állott.

Amikor másodszer tértek vissza, egy vállalati tisztviselő érkezett a bankba. Az szembeszállt a rablókkal, de hamarosan őt is leszerelték: a revolver agyával fejbe verték. Fél óra hosszat dolgoztak a banditák, és menekülésük után is jó időbe tellett, mire a bank tisztviselői a rendőrségen jelentkezni mertek. A Magyarországon eddig páratlanul álló bűntény óriási izgalmat keltett az egész országban. Először spanyol anarchistákra gyanakodtak, később más külföldi bűnözőkre gondoltak. A rendőrség az egész detektívtestület munkába állította, és 24 óra múlva elfogták a tetteseket. Telefonértesítés ment a bankrablásról az összes vidéki városba és a határállomásokra. Szekeres József gödöllői csendőr őrmester két gyanús alakra lett figyelmes a határban. Ő még nem tudott a rablásról, csak később értesült róla, de az a gyanúja támadt, hogy a banditák lehetnek Gödöllőn. Megtudta, hogy két férfi, akikre ráillett a bankrablókról adott személyleírás, jegyet váltott a gödöllői vasútállomáson. Az egyik Ruttkára, a másik Budapestre kért jegyet. Szekeres közölte érdekes megállapításait a budapesti rendőrséggel, és az ő adatai alapján újabb táviratok mentek szét. Közben jelentkezett a pesti rendőrségen egy kocsis, aki előadta, hogy délben két férfit vitt kocsiján Újpestre, az Árpád úton tette le utasait, azután több zsákkal megrakodva Gödöllőre vitették magukat a szakállas emberek. Száz korona borralót kapott. Az összes vasutas értesült a menekülő banditák személyleírásáról, sőt időközben a vasúti jegyek számát is megállapították. Ezen az alapon Kisterenye állomáson, a ruttkai vonalon őrizetbe vett a rendőrség egy Piasovszki József nevű, 40 év körüli, orosz származású vasmunkást. Nem volt rajta szakáll, pénzeszacskot sem találtak nála, de a vasúti jegy száma egyezett az egyik szökésben lévő banditáéval. Budapestre hozták, ahol rövidesen bevallotta, hogy barátjával, Antesevics Gyula 38 éves, ugyancsak orosz származású vasmunkással együtt követték el a bankrablást. Társát Budapestben, az Angol utcában, egy tömegszálláson fogták el a detektívek. Mind a ketten egy zuglói vasgyárban dolgoztak, de elbocsájtották őket állásukból, és pénzt akartak szerezni, hogy hazautazzanak Oroszországba. Az elrabolt pénzt Gödöllőn, az erdőben elásták, és csak később, amikor a bűncselekmény feledésbe megy, akarták onnan elszállítani. Előkerült a bankrablásnál használt revolver is. Egy rozsdás, használhatatlan pisztoly volt, tölteny sem volt benne. □

Az újpesti víztorony – a korai magyar vas- és vasbeton-építészet kimagasló alkotása

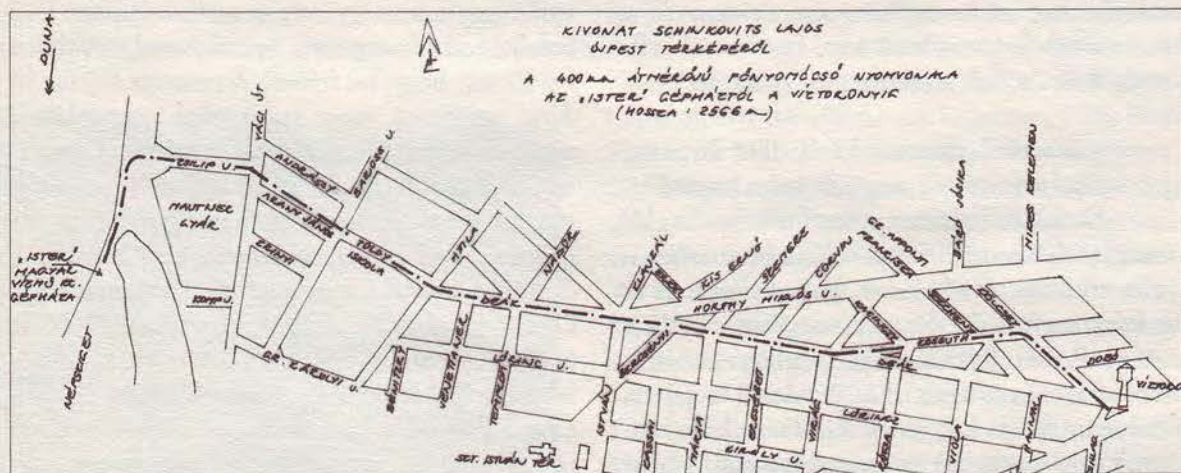
1911. április 1-jén kezdték meg Újpesten a vízvezeték-hálózat csőfektetését, július elején pedig a víztorony építését, egy mérnöki alkotást emelve Újpest szimbólumává. A munkálatok Népszigeten történő párhuzamos elvégzésével együtt a városban a vízszolgáltatás 1912. június 17-én megindult.

„Vízvezeték létesítésére Újpest – még mint nagyközség – hatóságát a belügyminiszter 81724/1904 sz. leiratában már az 1905. évben utasította – olvasható dr. Ugró Gyula Újpest-monográfiájában. – Politikai és közigazgatási változások, majd pedig a várossá való átalakulási munkálatok miatt a nagy fontosságú kérdéssel a polgármester jelentése kapcsán csak az 1908-ik év vége felé foglalkozhatott Újpest város képviselő-testülete.” A képviselő-testület elé terjesztett műszaki és pénzügyi szempontok szerint „a vízművet olyképpen kell megépíteni, hogy 60 000 lakos számbavétele mellett naponként és fejenként 120 liter fogyasztást véve alapul, szállító-képessége 7200 m³ legyen”. A jövőre gondolva azonban a feltételeket már úgy szabták meg, hogy a vízmű kapacitása egy 100 000 fős várost is el tudjon látni 150 l/nap/fő igény mellett, továbbá hogy mind közfogyasztásra (utak locsolása), mind

tűzoltásra a vezetékhalózat alkalmas legyen („minden hosszabb utcában 100 m távolságra egy-egy – tehát kb. 324 vízcsap létesítendő. A csővezetékben levő nyomásnak oly magasnak kell lennie, hogy tűz esetén egy három emeletes ház teteje két darab, egyenként 20 mm átmérőjű vízcsővel közvetlenül a tűzcsapból is fecskendezhető legyen”).

A városhoz a vízmű kialakítására három ajánlat érkezett. A két fővárosi társaság (Trust-Részvénytársaság Villamos és Közlekedési Társaság, illetve Villamos Vállalatok Részvénytársasága -Phöbus) mellett a Compagnie Générale des Conduites d' Eau Liège Belgique belga cég tett ajánlatot a koncesszióra, mely utóbbi a legkedvezőbb lévén, elnyerte a megvalósítás jogát. 1910-ben a belga társaság 2 millió korona alaptőkével magyar részvénytársaságot alapított, és ezt a céget (a Duna alsó folyását jelölő Ister elnevezésre utalva) „Ister Magyar Vízmű Részvénytársaság” néven cégjegyeztette. A vízjogi engedélyezés ügyében a vármegye alispánja a vízi munkálatok (úm. kutak, gyűjtőakna, szivattyútelep, víztorony, víz-elosztóhálózat) létesítésére az engedélyokiratot 1910. évi 20 128 kig. sz. alatt kiadta.

Mivel a vízfogyasztás a különböző napokon nem egyenletes, átmeneti tározásról kellett

Helyszínrajzi rekonstrukció

gondoskodni, célszerűen a víztározó magasságát úgy meghatározva, hogy a közlekedőedények elve alapján a legmagasabban fekvő vízfogyasztónál is meglegyen a megfelelő víznyomás. A síkvidéki Újpest részére ezt az átmeneti tározást kizárólag víztoronnyal lehetett biztosítani, amelynek építészeti terveit Dümmerling Ödön, szerkezeti terveit dr. Mihailich Győző egyetemi tanár készítette, akinek munkája többek között – akkor – a világ legnagyobb fesztávolságú, 38,5 m-es vasbeton hídjának (Temesvár, Ligeti úti híd, 1909) és a szolnoki közúti Tisza-híd acélszerkezetének (1912) tervezése volt.

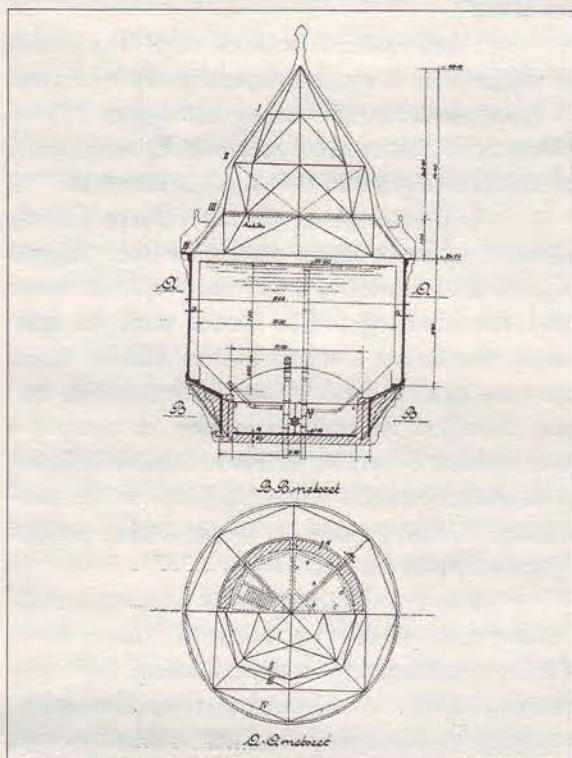
Az újpesti víztorony egy 1500 m³-es ún. Intze-rendszerű vasmedencét foglal magában. (Otto Intze – 1843-1904 – az aacheni műegyetem professzora volt. Rendszerének lényege, hogy kúpos tartályfenék helyett csonkakúp és gömbsüveg kombinációját alkalmazta, s ezáltal a tartály szerkezeti elemeiben kedvező erőjátékú, gazdaságos csomópontokat tudott létrehozni.)

A medence 15 m átmérőjű. Teljesen megtöltve a vízszint 40 m magasan áll az utca, és 54 m magasan a Duna „0” szintje fölött. A víztorony alapozása 19,0 m átmérőjű 2,40 m vastag beton-

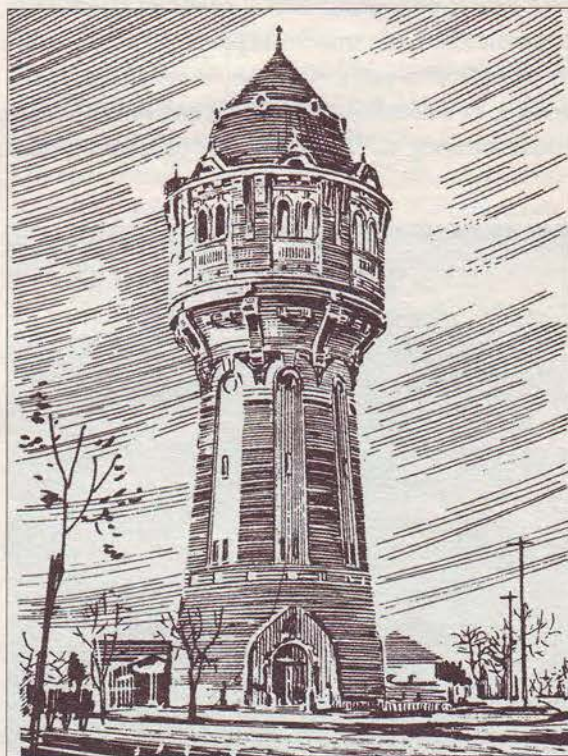
lemez. A torony alsó – fő teherhordó – része téglafal, 9,50 m belső átmérővel, 1,80 m kezdő falvastagsággal. A felépítmény 27 m magasságig mintegy 2,0 méternyi szűkül, a konzolok alsó síkján a külső átmérő kb. 11,6 m. A víztorony építészeti kialakításánál ügyeltek arra, hogy az a város díszére legyen.

A torony szerkezeti megoldásának alkalmazkodnia kellett a homlokzati terv megszabta követelményekhez. Ugyanakkor fokozott gondosságot igényelt a tervezésnél a medencét burkoló fal és tető nagy súlyának, a tekintélyes szélnyomásnak és nem utolsósorban a burkolófalnak az alépítmény falához képest nagy (2,5 m-es), konzolos kiugrásának figyelembevétele is.

Az alépítmény – a téglából falazott kb. 26 m magas toronytörzs és az alaplemez – fölött maga a torony három alapvető szerkezeti elemből áll (a medencét ebből a szempontból a technológia részének tekintjük): az acél tetőszerkezetből, a medencét védő – eredeti szóhasználattal élve – vasbeton körülburkoló falból és az ezek terheit hordó nyolc vaskonzolból. Az acél tetőszerkezet nyolcszögletes, zárt, Schwedler-rendszerű kupola, talpgyűrűvel. (A Schwedler-tartó olyan – ma

A toronyfelépítmény – konzol, körülburkoló fal, tető – általános elrendezési terve (dr. Mihailich Győző közleménye alapján; 1913)

Az 1912. évben elkészült víztorony fotója alapján készült grafika (dr. Mihailich Győző–dr. Haviár: A vasbetonépítés kezdete és első létesítményei Magyarországon c. kiadványból)

már nemigen használatos – rácsos tartó, amelyen a ferde rácsrudakat úgy alakítják ki, hogy bennük változó terhelések hatására se keletkezzék nyomóerő.) A medencét burkoló fal 12 cm vastag vasbeton, belülről 5 cm parafa hőszigeteléssel, a tetőszerkezet sarokpontjain vasbeton pillérekkel erősítve. A vaskonzolok a fal fölötti vasbeton lemezre támaszkodnak, a konzoloszlopokat a töréspontban sugárirányú vízszintes rudak kötik össze. A medence körülburkoló fala csonkakúp alakban folytatódik az előbbi vízszintes rudak szintjéig, majd ez alatt hengerként körbefogja a falazott szerkezetet a 60 cm vastag födémgig. A nyolc konzol befogására 50 cm széles vasbeton pilléreket alkalmaztak. A konzolok alkalmazott elrendezése csakis akkor megfelelő, ha a szemközti fekvő konzolokra eső terhelés egymással egyenlő. Mindezt az előbbi szerves egészet alkotó kialakításon túl a három szinten (főpárkány, az ellenőrző járda síkjában és a függőleges-ferde rudak törésében) kialakított húzott, illetve nyomott peremgyűrű-rendszer biztosítja.

A korabeli részletes szakmai ismertetőből – melyet maga a statikus tervező, a később Kosuth-díjas Mihailich Győző professzor írt – csak néhány adatot emelnék ki. Ugyan a méretezés elve a tervezés időpontjában alapvetően eltért a ma használatostól, de mindenképpen tiszteletre méltó teljesítmény volt a víztorony megépítése akkor, amikor az acélminőség a mai jellemzőinek felét, a betonminőség az 1/3-át alig érte el. Érdekes adat

Újpest címerének legszebb ábrázolása a víztorony bejárata fölött (Hollási György felvétele)

a torony (és a tető) palástjára ható szélteher, amelyet kb. 200 km/óra szélsébségnek megfelelően határoztak meg. A medence alatti vasbeton födémet $5,0 \text{ kN/m}^2$ (500 kg/m^2) hasznos teherre méretezték. A födém ún. alubordás vasbeton lemez, ahol a sugárirányú bordák veszik fel – többek között – a konzolokból átadódó nyomóerőket is.

A medence hozzáférhetőségét akként biztosították, hogy a hengeres alépitmény falába erősített, rendes lebegő lépcső (a falazással egy időben segédállványon elhelyezett, a fal önsúlyával leterhelt, konzolos tömlépcső) vezet föl, melynek utolsó pihenőjéről egy lépcsőkar visz a medence alatti födémgre, ahonnan ismét lépcsőn lehet a medencét körülvevő fal alján elhelyezett járdához jutni, melyet – eredeti elképzelések szerint – a városi tűzország megfigyelésre akart használni.

A víztorony helyén a földkiemelés 1911. július 3-án kezdődött meg, miután az újpesti Schreiber Gyula cégével az építési szerződést megkötötték és a műtárgyat kifizették. Ez év októberére a tornyot fölfalazták, novemberben már a vamedencét szerelték. Az építési munkákat 1912. július 8-án fejezték be, „és ekkor a víztorony kulcsa a vízvezeték üzemvezetőjének átadott”.

A tető vasszerkezetének súlya 20,2 tonna, az alátámasztó konzolszerkezete pedig 9,4 tonna. A vasbetonszerkezetek anyagszükséglete 170 m^3 beton és 17 tonna betonacél volt. Építése idején az építőköltségek 225 000 koronát tettek ki.

Az újpesti városi vízművet Zarka Elemér műszaki tanácsos tervei szerint az Ister Magyar Vízmű Rt. létesítette, a víztorony építész tervezője Dümmerling Ödön építész volt. Az építvány átadásakor a várost Hoffer Mihály városi tanácsos és Goll Jenő városi gépészmérnök, építést ellenőrző mérnök képviselte. A tornyot a már említett Schreiber Gyula vállalkozó építette, a vasszerkezeteket a Kőbányai Gép- és Vasszerkezeti Műhely, a vasbeton szerkezeteket pedig a Melocco Péter Rt. készítette.

A tornyot Újpest várostól (akkor már a főváros IV. kerületétől) a Fővárosi Vízművek az 1950-es években vette át üzemeltetésre. 2003 februárjáig a környékbeli gyárak ipari vízellátását biztosította. A Fővárosi Vízművek szakembereinek 2003. április 22-i tájékoztatása szerint azóta a műtárgyat használaton kívül helyezték. A Víztorony azonban ma is Újpest (egyik) szimbóluma. □

Az újpesti cigányság története, 2. rész

A II. világháború évei

1940. március 23-án a Független Újság a következőt hozza le vezércikkében: „250 cigány az inséglistán Újpesten! Nagyon sok azon cigány személyek száma, kik egyébként aktív keresők lehetnének! E tény több éve tart, amit a vezetőség kivizsgált és intézkedik!”

1943. november 6-án a Független Újságban a következő híradás olvasható: „Huszonhat cigány szegkovács kontrapere! A régi újpestiek emlékeztében is élnek azok az újpesti utcák, amelyekben a fűjtatóik mellett ülő cigány szegkovácsok élesztették a tüzet és kalapálták a kampós szegeket. Ezeket a specialistákat most országos feljelentés alapján idézték a városi büntetőbírók elé. A panasz ugyanis az volt ellenük, hogy az általuk gyártott kampós szögeket közvetítők útján feketén hozták forgalomba. Ezek a cigányok, mint a tárgyaláson kiderült, iparendély nélkül űzik sok évtizede a mesterségüket, amely ma is, saját bevallásuk szerint, heti 80-150 pengő jövedelmet hoz. A megtartott tárgyaláson, amelyre 26 barakktelepi és városvégi szegkovácsot idéztek meg – 18-at ítél el a rendőri büntetőbíró fejenként 25 pengőre kontárkodás miatt. Az ítéletek jogerősek.”

A fenti két cikk nem meglepő ezekben az időkben. Vicclapok hasábjain is gúnyrajzok jelentek meg a romákról.

Szegkovácsok, más néven iszkápások

Szegkészítők cigány jelentése karfinari. Dilinkó Gábor egyike a legöregebb Újpesten született romáknak. A következőképpen idézte fel a régi mesterséget: „A szegkovácsok látták el a tímárokat is picike kis kapocsokkal, amivel a bőrt feszítették. Meg az asztalosok ezzel a 4-5 cm-es kapoccsal fogatták össze, amikor a bútorokat enyvezték. Az építkezésekhez a rapidszöget, fillérszöget, pangezlit, sínszöget, meg kéménydíszeket, járdadíszeket csináltak a szegkovácsok. Pangezlinek

hívták azt a szögfajtát, amivel lefogták a párkányt, s amit nem lehet látni, csak ha felbontják a tetőt.

A szegkovács a munkanap reggelén beállt a gödörbe, dolgozott, szombaton element referálni. Ez azt jelenti, hogy elmege eladni az anyagot. Az építésszek megrendelték vagy eljöttek érte, de általában a szállítást mindig a romák intézték, mert azért nem kellett fizetni. A roma meg örült annak, hogy eladhatta az anyagát. Hogy miért állt gödörbe? Hát, a szegkovácsok arról híresek, hogy gödörben kovácsolnak! Nem úgy, mint a rendes kovács. Egyik oldalon van a fűjtató meg a kohó, mellette csinál egy kétméteres lyukat, abba leereszt egy hordót, s abban áll egész nap. Mindenkinek volt sufniya. Ezek fából tákolat műhelyek voltak. Volt olyan, hogy egy soron harminc. És mind meg tudott élni, pedig mind ugyanazt csinálta, mind a harminc cigány. Volt olyan, aki reggel kovácsolt, este meg ment muzsikálni.

Ritka volt az a család, ahol mondjuk négy fiúból három szegkovács lett. Aki rájött, hogy a szegkovácsságból több haszna van, és jobban el tudja tartani a családját, az szegkovács lett. Aki meg a könnyebb életet választotta, a muzikuséletet, az hol evett, hol nem

Kubikosok Újpesten

evett. A szegkovács cigány kijött a gödörből, s abban a rongyos ruhában elmehetett bármelyik vendéglőbe vagy a piacra, de a muzsikuskigánynak egy ruhája volt, s annak estére olyannak kellett lenni! Mert ha nem volt jól öltözött, akkor kinézték a bandából. Volt olyan, hogy kölcsönruhában jártak: te add ide az ingedet, te a cipődet, s reggel visszakapod. Hát ekkora különbség volt a muzsikuskigányok és a szegkovácsok között. Ha a szegkovács éhes volt, fogott két kiló sínszöveget, elvitte a festéküzletbe, mert ott is átvették, kapott nyolcvan fillért, abból már egész napra lehetett főzni.

Ott a barakkokban, ahol laktunk, ott körülbelül lakott ezer lélek, családostól, annak kilencven százaléka muzsikuskis és szegkovács volt.”

Újpest város lakossága 1941-ben 76 000 fő, ebből 500 cigány volt, a lakosság 0,66%-a. Újpesten sincs pontos adat a romák tömeges üldöztetéséről, néhány szomorú tény azonban jelzi, rájuk is érvényes volt a faji diszkrimináció. Dráfi József Újpesten született, és itt is élt 1944. szeptember 17-ig, amikor is édesanyjával együtt rokonlátogatóba indult Érsekújvárra. November 8-án vissza-indultak Újpestre. A Nyugati pályaudvaron letartóztatta a biztonsági rendőrség, és ismeretlen helyre hurcolta. 1990-ben derült ki a Magyar Vöröskereszt keresőszolgálatán keresztül, hogy 1944. november 14-én a hírhedt dachau koncentrációs táborban volt. 1944. november 28-án továbbszállították a rawensbrücki táborba. 1945. április 20-án meggyilkolta az SS terrorszervezet. A háború utolsó hónapjaiban összeszedték az oláh cigányokat, s félni lehetett attól, hogy a többiek is sorra kerülnek majd. Ezért néhány család Pilisbe, Tinnyére menekült az összeírás és az elhurcolás elől.

A háború utáni évek

A háború után az elmenekült cigány családok visszaköltöztek a városba. A romák is újra kezdték az életüket, éltek, amiből tudtak. Zöldséget árultak a piacon, kovácstüzeket eszkábáltak, ácskapcsokat kovácsoltak. Kivették részüket a romok takarításából is. Lassan a mulató

kedv is visszatért a városba, melynek elengedhetetlen része lett a cigánymuzsika.

1945. évi október hó 20-án szombaton este pontosan fél 5-kor a Munkásotthon nagytermében magyarnóta-estet rendeztek Csóka Józsi, Újpest kedvenc primása és cigányzenekara közreműködésével. Egy nappal később a kommunista párt nagyszabású Művész Matiné szervezett a hadifoglyok és deportáltak megsegítésére, ahol Kolompár Laci és zenekara szórakoztatta a nagyérdeműt. A belépő ára 20 pengő volt.

Az elkövetkező esztendőben már csak egyetlen lap jelent meg, Szabad Újpest címmel. Hirdetésekre nem volt szükség, az újság költségvetési pénzeiből tartotta fent magát. A vendéglők nem hirdették magukat, de a cigánymuzsika megmaradt a vendéglátóhelyeken. A nagy múltú kávéházak megszűntek vagy átalakultak. Több muzsikuskis a gyárakban helyezkedett el a biztosabb jövedelem reményében.

Ifj. Pozsár Marci, ki komolyzenei tanulmányokat folytatott, összeterelte az újpesti rajkókat a Ságvári Kultúrházban, a mai Polgár Centrumban. Zenekart akart szervezni belőlük. Sok cigány fiatal kezdte meg nála tanulmányait, az együttes azonban nem lett hosszú életű.

Az 1950-es évektől a rendszerváltásig

1950. január 1-jén a főváros IV. kerülete lett Újpest. Tervezett ütemben folyt a régi város lebontása. Kicsérélődött a lakosság 70%-a. A cigányság létszáma is rohamosan növekedett. Muzsikuskisok, szegkovácsok, kereskedők mellett egyre többen lettek ipari munkások. A kereskedők eleinte a Trombita téren és a mai autóparkoló helyén árultak. A sárga köves részen nyáron „dinyéztek”.

1972-ben, amikor új csarnok épült a régi helyén, a kereskedők átköltöztek a modern részbe. Az első piacfelügyelő a kereskedő cigányoknak a csarnok szélén húzódó sort jelölte ki. A csarnok belső területére nem adott a romáknak sem üzletet, sem asztalt. Cigánysor, C vágány lett a neve ennek az új résznek. Az árusok az olcsó zöldséggel és gyümölcscsel jóval alámmentek a belső áraknak,

s az üzlet ezért jól ment. Mivel gyári munkások vásároltak, megérte késő estig nyitva tartani.

A gyárakban is sokan helyezkedtek el. A Magyar Pamutipar, a Cérnagyár, a Bőrgyár, a Faipari Vállalat alkalmazta a betelepülő szak- és segéd munkásokat.

A zenészeken kívül más művészeteket űző romák is éltek Újpesten. Dilinkó Gábor festőművészt gyermekkorában, ifjúsága fűzi a városhoz. 1956-os tevékenységéért elítélték. A börtönévek után kezdett el festeni az újjával farostlemezzel. Naiv festőként sajátos képi világot teremtett. Képeit több gyűjtemény is őrzi. Évekig lakott a kerületben Gyügyi Ödön Szárnyasoltár-díjas grafikusművész, ki Péli Tamás és Szentandrassy István tanítványaként vált kiforrott alkotóvá. Balogh Béla fiatalon elhunyt, legendás táncvirtuóznak az Újpesti Gyermek- és Ifjúsági Házban működött Lindri nevű táncsoportja.

A sportot szinte minden roma szerette. A Dózsa-pályán, az óra alatt gyülekeztek a szurkoló romák. Ennek a résznek „cigány sarok” volt a neve. Családostól jártak a meccsre. Kiemelkedő teljesítményt viszont nem a fociban, hanem az ökölvívás területén érték el. Csóka Gyula 1957-ben kezdte pályafutását a Pamut SC bokszzsakszaktályában. Egymás után nyerte a magyar bajnokságokat, a világkupán második helyezést ért el. Csóka Gyula sikerein felbuzdulva rengeteg fiatal kezdett el a sportolni. A munkásszállókon élő cigányok is szeretettel választották a ringet. Ebben szerepe volt Szigeti Ferencnek, „Franyó bácsi”-nak, ő olyan edző volt, akihez szerettek járni a cigányok.

A rendszerváltástól napjainkig

1990-ben a Központi Statisztikai Hivatal szerint 544 fő vállalja cigány származását, közülük 224 fő beszéli a cigány nyelvet. A közoktatásban viszont 455 fő cigány tanulót tartanak számon az általános iskolák! Ha ezt megszorozzuk négy fővel, akkor 1820 fő roma lakost kapunk Újpesten! 1992-ben 593 fő az általános iskolában tanulók száma, melyből 109 fő a kerület kiegészítő iskolájába jár. A cigány lakosság: 2372 fő.

Földszintes, belső udvaros házak körzetét elhagyták a régi szakmunkáscsaládok, kiknek a Váci út iparrendetege nem adott

többé megfelelő munkát. Helyükbe – legálisan vagy önkényes lakásfoglalóként – vidéki cigányok költöztek be Ózdról, Mátészalkáról, Nagyecsedről. Vannak, akik megtalálták a számításukat. A felköltöző családok másik része vegetál, unatkozik, sorsán tündöklik. Vannak viszont olyan családok is, kik a panellakás rezsijét nem tudták fizetni és eladósodva vidékre költöztek.

A muzikusok sorsa is megpecsételődött. Eltűntek az egykor híres kávéházak, mulatók. A vendéglátóhelyek átalakultak, és nem tartanak igényt nagy létszámú cigány zenekarokra. Inkább egy fő szintetizátoros zenészt foglalkoztatnak. Mára a Megyeri Csárdán kívül mindenhol eltűnt a cigányzene. Itt azonban nem újpesti muzikusok dolgoznak.

Egyre kevesebben választják a fiatalok közül a cigánymuzsikát. Többen inkább klasszikus zenét tanulnak. A zenésztársadalom kiöregedett. A romáknál tartott temetések azonban még mindig összegyűjtik a régi muzikusokat. A halálhír mint áramütés szalad végig a családokon. Nemcsak a jajveszkelés hangosabb az átlagosnál a Megyeri temetőben. A kötelező virrasztóval kezdődik a szertartás. Ilyenkor esténként összeülnek a rokonok, barátok, ismerősök a halott emlékére. Mesélnek róla, dicsérik jó tulajdonságait. A temetés napján rengeteg muzikus verődik össze a sírkertnél.* □

*Részlet egy készülő tanulmányból

Cigány temetés a Megyeri temetőben (Fotó: Kantó Gyula)

A rákospalotai turjános

A turjánosok a Duna valamikori öntésterületének legmélyebb, művelésre alkalmatlan vizes területein, mint az egykoron kiterjedt

Pest körüli mocsárvilág maradványai maradtak fenn. Stratégiai fontosságuk abban nyilvánul meg, hogy közvetítő szerepet töltenek be a főváros zöld területei és a gödöllői dombság között. Ez a szerep különösen madártani szempontból jelentős.

A Nagy-Turjános tízhektáros területe a XV. kerület külterületén, a Palotai úti dűlőben szigetszerűen helyezkedik el. Természetvédelmi területté nyilvánítását dr. Beöthy György, a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület tagja indítványozta 1991-ben. A XV. kerületi önkormányzat a Nagy-Turjánost és a Szilas-patak melletti tó területét 1992-ben nyilvánította helyi jelentőségű természetvédelmi területté.

Az élőhely nagy része lefolyástalan, amelyet nádas és a kanadai aranyvessző magaskórós társulásai borítanak, bokorfüzesekkel tarkítva. A magasabban fekvő részen sűrű, fekete bodzásokat, valamint fűnyár és fűz ligeterdőket találunk. Itt a lombkoronaszintet fehér és törékeny fűz, valamint fehér nyár alkotja. A fűz és a nyár újlatai mellett szinte mindenhol fellelhető a fekete bodza. A terület nyugati oldalán szép összefüggő állományát találjuk a kökénynek. A gypszintben gyakori a szeder, a nagy csalán, amit az öreg füzesek alatt méz-pázsit és az üde zöld tyúkhúr összefüggő szőnyege vált fel. Az élőhely másik jellegzetes fás társulása az akácos. A cserjések és bozótosok közül a bokorfüzesek és a vörösfűz bozótosok jelentősek, amelyek a puha-fás ligeterdő és a nád szukcessziós sorok között foglalják el a helyüket. A Nagy-Turjános eredetére két elképzelés létezik. Az egyik szerint a kanadai aranyvessző és a veresgyűrű som együttes előfordulása a te-

rületen arra utal, hogy itt korábban keményfás ligeterdő volt, amelynek tarvágás utáni kései maradványa a Nagy-Turjános. A másik feltételezés akácos elsődlegességét tartja valószínűnek.

A gazdálkodási tevékenységektől érintetlen terület madárvilága igen jelentős, sok védett énekes madár búvóhelye van itt. A gazdag állatvilág megjelenése elsősorban a fás vegetációnak és a turjános „szigetjellegének” köszönhető, mivel intenzíven művelt mezőgazdasági táblák veszik körül.

A Nagy-Turjános közelében található egy tó, amely néhány méterre fekszik a Szilas-pataktól, az M3-as autópálya közelében. A kb. 5000 m² tófelület vízszintje 1 m-rel a Szilas-patak vízszintje felett van, így a vízfolyás és a tó között nincs közvetlen kapcsolat.

Itt valamikor hármas tórendszer volt, de mára csak a középső tag maradt fenn, az évek folyamán bekövetkezett feltöltések és pusztítások miatt. A környéken ez az egyetlen hely, ahol vízimadarak fészkelnek. Megtalálható itt a vízcisibe, a vízityúk, a bőjti réce, a jégmadár és alkalmanként a szürkegém is.

A tó partja mentén nagy kiterjedésű nádasok alakultak ki. Az egyöntetű nádállomány és az avas nád hiánya egyértelműen jelzi a területen történő rendszeres égetést. Ennek káros következményeként az utóbbi időben felgyorsult a tó feltöltődése. Az élőhelyet más súlyos hatás is éri a Szilas-patak közelsége miatt. A tó vizét több alkalommal is lecsapolták lelkiismeretlen orvhalászok a Szilas-patakba, ami az eredetileg változatos halállomány (vörösszárnyú keszeg, csuka, aranykárász, törpeharcsa, vadponty, lápi póc, amur, harcsa) elszegényesedéséhez vezetett. A lecsapolás után csak azok a halak maradtak életben, amelyek képesek voltak átvészelni akár 2-3 napot is a nedves iszapban a tó újbóli feltöltődéséig.

A terület védett gerinces állatai a vízicickány és a mocsári teknős.

A nád mellett a mocsarak és az árterek jellegzetes növényeit is megtaláljuk itt. Ilyen például az észak-amerikai eredetű süntök, amely főleg ártéri füzesekben jelenik meg, ahol a növényzetre felfutva szinte áthatolhatatlan szövedéket képez, és a tövises termésű bojtortján szerbtövis. A nádas által szabadon hagyott részeken gyakori még az ártéri üde gyomtársulásokra jellemző borsos keserűfű, amely csípős íze miatt kapta a nevét, és a ligeti seprence, amely ártereken és vágásokon sokfelé elterjedt az országban.

A vízben, az aljazaton sűrű csil-lárkamoszat gyepék alakultak ki, míg az alámerült hínárvegetációt az érdes tócsagaz, a fésűs békaszőlő és fonalas zöldmoszatok képviselik. Az érdes tócsagaz állományai a növényi tápanyagokban gazdag eutróf vizet jelzik, és gyors növekedésű iszap-

felhalmozóként jelentős szerepet játszanak a tó szukcessziós feltöltődési folyamatában. A hínárnövényzet sűrűjében tavasztól őszig gazdag gerinctelen állatvilág él. Már kora tavasszal tömegesek a vízben lebegő kandicsrákok, majd a vízibolhák elszaporodásakor a velük táplálkozó piros színű vízi-atkák és a törpe-vízipoloskák is megjelennek.

A vízinövényzetben gyakoriak a különböző rovarlárvák, mint amilyen a közönséges katonalégy lárvája vagy a bogárlárvák, de a ragadozó búvárpók is sokszor szemünk elé kerül.

A szitakötőlárvák közül a közönséges szitakötő lárvái gyakoriak a tóban. A nyíltvízi részeken gyakran megfigyelhetjük az úszó vízisiklót vagy a tőkés récét. A tó autópályától távolabbi (déli) részén jellegzetes puhafás ligeterdőt találunk. Azon túl fiatal fehér nyár és égeres ültetvény húzódik. □

A rákospalotai turjános

HIRMANN LÁSZLÓ

Jankovich Lajosné

Városunk arculatát a sok jeles újpesti férfi mellett számos híres újpesti hölgy is formálta. Kornis Clarisse grófnő a gyermekmenhelynek, Bencsik Borbála a gyermekkórháznak, Kálmán Ödönné a Vöröskereszt helyi szervezetének vetette meg az alapjait. Egy olyan kor asszonyai voltak, amikor a tehetősök erkölcsi kötelességüknek érezték, hogy segítsenek a rászorulókon.

Jankovich Lajosné neve jól illik a lelkes és önzetlen intézményalapítók sorába. Egy már nem létező intézmény, az újpesti Vakok Országos Menház és Segélyegyletének megteremtője volt.

Polifka Júlia néven, Jászberényben született, 1883-ban. Édesapja mérnökként a Magyar Állam Vasutak szolgálatában állt, így a nyolcgyermekes család gyakran költözött a hivatali áthelyezések miatt. Munkácsra, majd Budapestre települtek át, ahol a három lány közül másodikként megszülető Júlia elemi iskolába járt. A Rottenbiller utcai nagypolgári lakás, nyaranta a Komárom megyei családi birtokon eltöltött hetek megfelelő háttérrel biztosítottak a gyermek fejlődésének.

Tizenegy évesen életében tragikus változás állt be: fokozatosan elvesztette a szeme világát. A kor orvosi színvonalán gyógyíthatatlan fertőzés következtében örök sötétségbe zuhant, amely kezdetben depresszíven hatott a mindaddig életvidám kislányra. Idővel azonban akaraterejének köszönhetően felülemelkedett súlyos problémáján, és új célokat keresett életének. 1905-ben beiratkozott a Hauser Jakab által akkortájt indított vakok magániskolájába, ahol elsajátította a Braille-írást. Folytatta félbeszakadt zenei tanulmányait is, gyakran ült a zongora mellé.

Kereste azon emberek társaságát, akik szintén világtalanok voltak, így jutott el a Vakok Lapja c. újság szerkesztőségébe, ahol megismerkedett az ott dolgozó, szintén nem látó Jankovich Lajossal, későbbi férjével. Kapcsolatuk

évekig csupán levélváltásból állt, mivel a fiatalember a Miskolcon szerveződő Vakokat Gyámolító Országos Egyesület Felsőmagyarországi Fiókegyletéhez került.

Polifka Júlia továbbra is aktív támogatója maradt a szervezet székesfővárosi központjának. Zenei tehetségét kamatoztatva jótékonyági zongora-előadásokat tartott országszerte. A legelső ilyen rendezvényre 1905 nyarán, a Háromszék megyei Nagyborosnyón került sor, amelynek teljes bevételét a már említett vakokat gyámolító szervezet pénztárába fizette be. Így kötött szoros ismeretséget Herodek Károly igazgatóval és Vitár Rezső gondnokkal. A két vezető felvetette azt a gondolatot, hogy megoldatlan az elaggott vakok elhelyezésének problémája. Felkérték Polifka Júliát, vegye kezébe egy menhely szervezésének ügyét.

Az ifjú hölgy hallatlan lelkesedéssel vetette bele magát a munkába. Először is helyet kerestek az intézmény számára. Jól megközelíthető, ugyanakkor viszonylag csendes, nyugodt település után kutattak, s így esett a választás a főváros közeli Újpestre.

1907. június 13-án vetették fel a település vezetői előtt a menhelyalapítás gondolatát. Ugró Gyula főbíró – két hónappal a várossá válást megelőzően még ezt a címet viselte – teljes tekintélyével állt e kezdeményezés mellé. A képviselő-testület korábban is nagyfokú szociális érzékenységet tanúsított, hiszen az előző évben létesült a Baross utca 100. szám alatt a volt Csekolics-villában a szegényház. Most az egyesületalapításban is részt vállalt a nagyközség, bérelt épületet bocsátott a szervezet rendelkezésére. Az alakuló közgyűlésre a városháza dísztermében került sor. A szerveződő intézmény igazgatója Polifka Júlia lett. Kezdetben csupán 5 ápoltat fogadott a létesítmény, de a gondozottak száma az évek során folyamatosan növekedett.

Jankovich Lajos – akit az egyesület titkárának kértek fel – 1909-ben vette feleségül Polifka Júliát. A házaspár élete ettől kezdve végérvényesen Újpesthez kötődött.

1910-ben a szervezet fejlődése új lendületet kapott. Ekkor választották meg elnöknőnek gróf Andrássy Gyulánét, az Újpest várossá alakulását engedélyező belügyminiszter nejét. Az arisztokrata hölgy majd' négy évtizedig volt lelkes patrónusa az intézménynek, rendszeresen megfordult városunkban, látogatta a menhely rendezvényeit.

1911-ben az egylet kölcsönt vett fel, Jankovich Lajosné pedig anyai örökségét feláldozva saját ingatlant vásárolt a menhely számára. A Gyár (utóbb Kolozsvári, ma Munkásotthon) utca 45. sz. házban már 24 elaggott világtalant ápolhattak. Az egyesület szervezeti-
leg is átalakult, az elnökség tagjai közé választották Fazekas Ágoston vármegyei főjegyzőt, Újpest díszpolgárát, dr. Varázséji Béla plébánost és dr. Miklós Antalt is, aki 1912-től a város polgármestere volt. A szervezet hivatalos neve a Vakokat Gyámolító Országos Egylet Ujpesti Fiók Egylete volt.

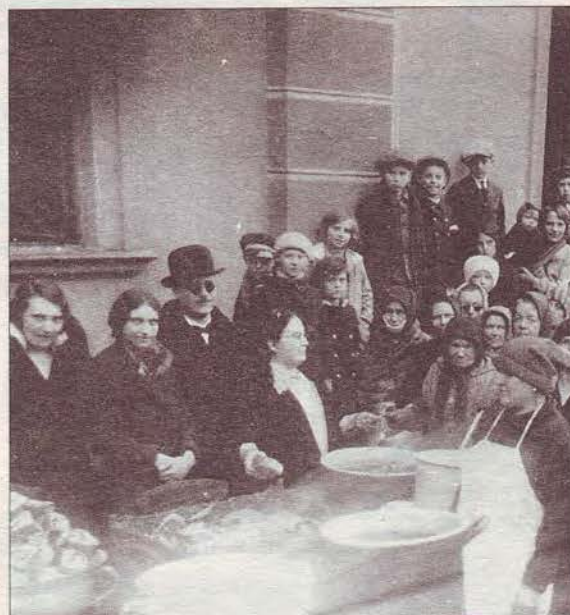
Az első világháború nehéz helyzetet teremtett a menhely életében. A gondozottak ételmezésére a létesítmény gazdasági udvarán sertéseket tartottak, de így is segélyszállítmányokra szorultak. Az 1919-es vészterhes esztendőben csak úgy maradhatott fenn a szervezet, hogy hat hónapon át az elnöknő, gróf Andrássy Gyuláné egyenlített ki minden számlát. Az ő közbenjárására Hegedűs Loránd pénzügyminiszter 1920-ban az egyesületnek engedte át az újpesti dohánygyárudát, amelynek haszna jövedelmet jelentett az intézet számára. A menhely – Újpest város kérésére és költségére – a háborút követően hosszú éveken át ingyenkonyhát működtetett, ahol a bent lakó gondozottakon kívül napi 700 rászoruló jutott meleg ételhez. Ahogy az ország kilábalta a háborút követő gazdasági válságból, úgy az intézmény is megerősödött. Az egyre bővülő szervezet kinőtte korábbi kereteit, levált az országos szervezetről, és Vakok Országos Menháza és Segélyegylete néven működött tovább, mint az országban egyetlen idős, vak emberek számára fenntartott menház.

Jankovich Lajosné életének legnyugodtabb időszaka következett. Férjével a kertvárosi Dessewffy utcába költözött, ahol gondos nevelésben részesítette időközben megszületett két lánygyermeküket, akik látóként később támaszai lettek szüleiknek. A menhely is tovább fej-

lődött, emeletráépítéssel 50 férőhelyessé bővült. Újpest város vezetői továbbra is pártfogóként álltak a szervezet mellett, 1932-ben az egyik elnöke az akkori polgármester, Semsey Aladár felesége volt. Az intézmény vezetőnöje ugyan 1934-ben kisebb műtéten esett át, amelyet a Károlyi Sándor Kórház igazgató főorvosa, dr. Sándor István hajtott végre, de felépülését követően folytatta lelkes szervező tevékenységét.

Herodek Károly, a Vakok Országos Menháza és Segélyegyletének már említett elnöke így méltatta Jankovich Lajosné érdemeit: „A magyar vakok ügye bizalommal és rokonszenvvel tekinthet nemes egyéniségére és humanizmusára, mert ha ő nem gondol az elaggott és munkaképtelen vakok intézményének létesítésére, s annak fejlesztésére nem szenteli minden idejét, s nem fekteti bele egész akaraterejét, ezt a szép intézményt talán még ma is nélkülöznők. Semmiből alkotta a Vakok Országos Menházát, amely a szociális intézményekben gazdag Újpest megyei városnak egyik értékes gyöngyszemét képezi – emberbaráti intézményei vonalán.”

A menhely a második világháború alatt újra nehéz éveket élt át, de vezetői a legínségesebb időkben is gondoskodtak a bent lakó ápoltakról. 1948-ban azonban – sok más újpesti intézményhez hasonlóan – a hatalom ezt

Ingyenebéd osztása a rászorulóknak a vakok menhelye udvarán a nagy gazdasági világválság idején. A kenyeret nyújtó hölgy Jankovich Lajosné, mögötte a férje áll

az intézményt is államosította. Vezetőit, Jankovich Lajost és nejét elbocsátották, a nyugellátásra nem tartották érdemesnek őket. Ezt követően teljes visszavonultságban, családi körben éltek. Jankovich Lajosné 1959-ben hunyt el, a Megyeri úti temetőben nyugszik.

A sors megkímélte attól, hogy megélje az általa teremtett intézmény pusztulását. A menhelyet rövidesen felszámolták, az épület pedig – a szomszédos Munkásotthon épületével együtt – áldozatul esett a városrendezési munkálatoknak, lebontották, helyén ma üzlet és tízemeletes lakóépület áll.

Jászberény látképe a kovács- és kerékgyártócéh mesterlevelén

Jászberény, ahol 1883-ban a Polifka Júlia nevű kislány megszületett, Újpesttel nagyjából összevethető település volt. 1910-ben már szintén rendezett tanácsú város volt, járásbírósi és adóhatósági székhelyként is funkcionált. Intézményrendszere is hasonló volt, hiszen gimnázium, ipartestület, vasútállomás, postahivatal működött központjában. Nem nélkülözték lakói a szociális

intézmények nyújtotta előnyöket sem, kórház, leánynevelő intézet, betegsegélyező pénztár fogadta a rászorulókat. Különbség igazán csak a két településen élők életmódja között volt, hiszen míg Újpest iparvárosjellegűt öltött, addig Jászberény alapvetően mezőváros volt, azaz lakói zömmel mezőgazdaságból éltek. Az ipar hosszú ideig megőrizte céhes jellegét, és főként olyan iparágak jellemezték, amelyek a földművelést szolgálták. □

DR. HENCSEI PÁL

„Mi egy igazi sportcsalád vagyunk” Látogatás a berlini olimpia egyik résztvevőjénél

Az újpesti Deák Ferenc utca csendes szakaszán szerényen húzódik meg az egyemeletes családi ház. Amint egyik házigazdánktól, Bíró Sándortól megtudtuk, édesapja építette 1930-ban, és azóta itt lakik a család. Látogatásunk célja, hogy – Ivanics Tiborral, a Magyar Olimpiai Akadémia tanácsának tagjával együtt – születésnapján 2002. december 28-án köszöntsük Sólyom Lászlóné Bíró Ágnes, az 1936-os berlini olimpia úszóversenyeinek helyezettjét.

– Emlékszik még az olimpiára?

– Ó, hogyne. Itt vannak a fényképeink a Pluhár-könyvben. Hatan vettünk részt a női úszóversenyeken. Abban az időben a BSE úszónői voltak a legjobbak, ebből az egyesületből négyen kerültek a válogatottba: Ács Ilona, Győrffy Irén, Harsányi Vera és Sóthy Borbála. Hozzájuk csatlakozott Lenkey Magdolna a III. ker. TVE-ből és én az UTE-ből. Vezetőnk Stieber Lotti volt, aki az 1928-as amszterdami olimpián vett részt versenyzőként. Legjobban a 4x100 m-es gyorsváltóban szerepeltünk. Kilenc csapat indult, és mi a továbbjutók közül a leggyengébb, hetedik idővel kerültünk a döntőbe. Ott viszont jól szerepeltünk, 2,6 másodpercet javítottunk az előfutambeli eredményünkhöz képest, és csupán három csapat előzött meg minket. Így 4:48.0-s idővel, a kanadaiakkal holtversenyben a negyedik helyen végeztünk. A váltóban Ács Ilona, Harsányi Vera és Lenkey Magdolna voltak a társaim. Az egyéni számok rosszabbul sikerültek, egyikünk sem jutott a döntőbe. A 400 m-es gyorsúszásban hárman indultunk: Harsányi Vera, Sóthy Borbála és én. Ebben a számban nyertem 1936-ban itthon az országos bajnokságot. Bár hármunk közül én értem el a legjobb eredményt, de ez sem volt elég a döntőbe jutáshoz.

– Meddig tartott az úszópályafutása?

– 1932-től 1941-ig versenyeztem az UTE-ban, Kárpáti Nándor volt az edzőm. Akkoriban az edzések színvonala meglehetősen alacsony volt. Nándi bácsi egyszer azt mondta, hogy ma sokat kell úsznunk: 400 métert. Hunyadfi István – a későbbi híres edző, Szőke Kató, Novák Éva, Temes Judit későbbi olimpiai bajnokok mestere – szerint ha nála edzettem volna, én is világhírű, sikeres versenyző lehettem volna. Azonban én az UTE-ban maradtam, és az olimpiai negyedik helyezés mellett három ifjúsági (1932-ben 100 m gyors, 1933-ban 100 m gyors és 200 m gyors) és egy felnőtt (1936-ban 400 m gyors) országos bajnokság megnyeréséig jutottam el.

– Hogyan alakult a későbbiekben az élete?

– Nem szakadtam el a sporttól. 1940-ben kaptam testnevelő tanári oklevelet a Testnevelési Főiskolán. Évfolyamtársam volt például Sántha Lajos olimpikon tornász. Ő

Bíró Ágnes testvérével, Bíró Sándorral 2002 decemberében

két olimpián is részt vett versenyzőként, 1948-ban Londonban bronzérmert nyert a csapatversenyben, a nyújtón pedig negyedik lett. Később a TF-en tanított, a válogatott vezető edzője volt, majd külföldön edzősködött. Én harminc évig dolgoztam testnevelő tanárként. 1951-től 1963-ig az Április 4. téri (Tanoda téri) általános iskolában, majd 1966 és 1979 között a Pozsonyi úti (Német Tagozatos) általános iskola testnevelő tanára voltam. Közben a hatvanas években alapítója és első vezetője voltam az Újpesti Sportiskolának.

– És hogyan telnek a nyugdíjasévek?

– Munkával. Hála Istennek, 85 évesen még nem panaszkodom az egészségemre. Hente kétszer tartok felnőtt-tornát a Halassy Olivér Sportközpontban, a gyerektornát a közelmúltban adtam le.

– Milyen a kapcsolata a sportvezetéssel?

– Semmilyen. Az úszószövetség, az UTE, a MOB úgy tűnik, nem is tud rólam. Pedig ma már alig néhányan maradtunk a Berlinben részt vett 216 fős olimpiai csapatból. Kitüntetés, elismerés csak az utóbbi 12 évben kaptam az önkormányzattól. Ezek közül az Újpest gyermekeiért díj a számomra legkedvesebb. Nagyon örülök a TF-től kapott gyémánt diplomának és az Újpesti Közművelődési Kör által adományozott „Ad Honorem Újpest” kitüntetésnek is.

– Kitől örökölte a sportszenvédélyt?

– Mi egy igazi sportcsalád vagyunk. Édesapám, dr. Bíró Sándor ügyvéd a Sirály versenyevezőse volt. A családdal nagy evezőtúrákat bonyolított le a Dunán, és sokat kirándultunk a budai hegyekbe. Férjem, Sólyom László 11 évig az UTE vízilabdacsapatának a kapusa volt. 1937 és 1948 között hatszor volt országos bajnokcsapat tagja, háromszor pedig a Magyar Kupa-győztes csapat kapusa volt. Lányom apósa, dr. Kalocsay Géza magyar és csehszlovák válogatott labdarúgó és sikeres edző, 1932 és 1943 között csehszlovák, francia és magyar csapatokban játszott, a csehszlovák válogatottnak háromszor, a magyar válogatottnak kétszer volt tagja. 1946-tól 1981-ig itthon és külföldön – Jugoszláviában, Lengyelországban, Belgiumban, Algériában – játszott. Pakisztánban, Egyiptomban dolgozott edzőként, és csapataival számos bajnoki címet és kupagyőzelmet ért el. Idén nyáron ünne-

pelte a 89. születésnapját. Fia is ismert futbalista volt, unokája most végezett a TF sportmenedzser szakán.

A másik házigazda, Bíró Sándor is bekapcsolódik a beszélgetésbe.

– Hat évvel vagyok fiatalabb a nővéremnél. Fiatal koromban én is sportoltam: úsztam, vízilabdáztam, a Könyves Kálmán Gimnázium úszó- és vízilabda-szakosztályának elnöke voltam, tornáztam, atletizáltam, az egyetemen birkóztam. Úszásban ifjúsági bajnok voltam, tornában aranykoszorús jelvényt szereztem.

– És nem folytatódott az ígéretes sportpályafutás?

– Sajnos, az élet közbeszólt. 1941-ben érettségiztem, majd a Műegyetemre kerültem. 1944-ben a háború alatt az egyetemet Németországba telepítették. Közel egy évet töltöttünk a háborús Németország különböző városaiban, tanulással, meneküléssel, fogolytáborban. Hazatérve a Németországban lerakott vizsgákat megismételve 1946-ban kaptam meg a mérnöki oklevelet. Mérnöki pályámat vidéken kezdtem építésvezetőként, majd Újpestre, a tanács műszaki osztályára kerültem. 1948-ban ipari kémkedés koholt váddal letartóztattak, és öt évre internáltak. Ebből egy évet a dél-budai internálótáborban, egy évet Kistarcsán, három évet a recski haláltáborban töltöttem. Erről az időszakról Mátrai lovagrend címmel írtam egy könyvet, amely 1989-ben jelent meg, és gyorsan elfogyott. 1996-ban Gulag in Ungarn címmel németül is megjelent. A Recski Nemzeti Emlékpark generáltervezőjeként 1996-ban Köztársasági Elnöki Aranyéremmel tüntettek ki. Különben 1956-tól 1985-ig, nyugdíjba vonulásomig az Agroterv Mezőgazdasági Tervező Vállalatnál dolgoztam különböző beosztásokban. Számos ipari és mezőgazdasági létesítményt terveztem itthon és külföldön egyaránt. Többek között a mongóliai Songinoi Biokombinát statikus tervezője voltam, de dolgoztam Iránban, Mexikóban, Egyiptomban, Algériában és Mozambikban is. Nyugdíjasként a Magyar Mérnöki Kamara tagjaként, vezető tervezőként és építési szakértőként dolgozom. Mellette rendszeresen bridzsezek, ez maradt a sportból. □

SALAMON LAJOS

A Vakok Országos Munka és Segélyegylete Újpesten

1908. május 13-án Jankovich Lajosné Polifka Júlia kezdeményezésére öt női ápolttal megnyílt Újpesten a Hajnal utca 5.-ben az elagott és munkaképtelen vakok „menedékháza”. A menház igazgatója Jankovich Lajosné, az intézmény fenntartását támogató egyesület titkára Jankovich Lajos lett.

A menházat életre hívó és működtető Jankovichék maguk is világtalanok voltak. A feleség szépen orgonált, jól énekelt. Többször orgonált az Egek Királynéja tiszteletére felszentelt nagytemplomban, szervezőként és szereplőként részt vett a menházban vagy a menház javára rendezett ünnepeken, előadásokon. Férjével együtt mindent megtett azért, hogy az intézetben ápoltt világtalanok lehetőség szerint a város aktív polgárainak érezhessék magukat. Szívesen látták a környéken lakó gyerekeket, beengedték őket az épületbe, megnézhettek az ebédlőt, bemehettek a hálószobákba. Mindig akadt valaki, aki meséket mondott a kicsiknek vagy megmutatta nekik a Braille-írást, az ujjhegygel kitapogatható betűket.

1935-ben a „Vakok Országos Menház és Segélyegylete” az alábbi levélben kérte fel dr. Salamon Lajos rendőrtanácsost, vállalja el az ügyvezető alelnökséget.

„A Vakok Országos Menház és Segélyegylete
Újpest, Kolozsvári utca 59.
Telefon: 950-96.
43/1935. ikt. szám.

Nagyságos
Dr. Salamon Lajos Rendőrtanácsos Urnak
Újpesten.

Közgyűlésünk Nagyságodat egyhangú lelkesedéssel hozott határozatával az egyesület ügyvezető alelnökének választotta meg. Ügyünk nemes barátai közvetlen tapasztala-

tok utján győződtek meg arról, hogy milyen messzemenő jóindulattal, mennyi igaz és meleg részvétellel viseltetik szegény vakjaink iránt, ezért esett a közgyűlés választása ennek a nagyon fontos tisztségnek a betöltésekor igen nagyrabecsült személyére. Mindnyájan rendíthetetlenül hisszük, hogy önzetlen cselekvési készsége jelentős tényezője lesz intézményünk fellendülésének és fejlődésének s osztatlan örömet érzünk a közgyűlés szerencsés választása felett.

Amikor megbízatásunk folytán tisztelettel kérjük Nagyságodat, hogy megválasztását elfogadni kegyeskedjék, tevékenységére őszinte szívvel kérjük a Mindenható bőséges áldását.

Kelt Újpesten, a Vakok Országos Menház és Segélyegyletének 1935. február hó 19. napján megtartott rendes évi közgyűlésében.

A legnagyobb tisztelettel

Jankovich Lajos Herodek Károly
igazgató. elnök.”

A gondozottak egy csoportja a vakok menhelye előtt. Elöl középen Herodek Károly, jobbján Jankovich Lajosné, balján Jankovich Lajos ül

„Könyves” Almanach 2000-2001. Többéves hagyományt elevenít fel a Könyves Kálmán Gimnázium kiadásában megjelent kötet. Balla Réka, P. Szabó Melinda, Sömjén Gábor és Vízváry Vilmos szerkesztők gazdag anyagból válogathat-

tak. Az iskola és az öregdiák-alapítvány az intézmény 100. jubileumára készülve a jelen mellett a múlt jelentős eseményeinek is helyt adott a kiadványban. Könyvük fejezeteiben több olyan neves személyiséggel találkozhatunk, akik az iskola tanárai vagy diákjai voltak. Így az 1958-ban átadott csillagvizsgáló történetét elevenítik fel abból az alkalomból, hogy Kulin Györgyre emlékezve 2001. szeptember 2-án az objektum felvette alapítója nevét. Részleteket közölnek Bátky János Gerti című könyvéből, mely dr. Hoffmann Tiborné tanárnő életútját örökíti meg. Több mai diák írásai mellett a könyv idézi Hencsei Pál és Szabó Z. Tamás emlékeit is. Egy megszokott évkönyvhöz hasonlóan ismerteti a tanév eseményeit, a diákok névsorát, az évközi versenyeket, pályázatokat és a nyári táborok emlékeit. A kötet végén a Könyves Könyvek sorozatból, a Könyves iskolatörténeti kiállításról és a Könyves Csillagok kötetéből olvashatunk. A kiadvány zártkörű terjesztésre, csak a gimnázium jelenlegi és öregdiákjai, tanárai számára készült.

Újpesti Lepkemúzeum

Juhász György újpesti cukrászmester lepkegyűjteménye régióként mutatja be több száz lepkefaj sok ezer példányát, külön figyelmet szentelve a Kárpát-medence és Magyarország faunájának. A közelmúltban megnyílt tárlat a hazai kutatóutak mel-

lett számos egzotikus expedíció anyagát tárja a látogató elé. A lepkéken kívül más ízeltlábú állatcsoportok – skorpiók, pókok, sáskák és bogarak – képviselői is kiállításra kerültek. A régmúltat kövületek, egykoron élt emlősök csontjai, dinoszaurusz-lábnyomok, mamutfogak valamint ásványok idézik fel. Emellett néprajzi tárgyak, fa- és bambuszgyökér faragások, maszkok teszik hangulatossá a kiállítást. Az állandó gyűjteményt alkalmi fotókiállítás, vetítés, előadás és csoportvezetés színesíti. A Bp. IV., Dessewffy u. 26. szám alatt található múzeum – hétfő kivételével – hétköznap 12-től 18 óráig látogatható. Telefon: 231-0296.

Helytörténeti vetélkedő

Április 11-én került sor a kerületi általános iskolák helytörténeti vetélkedőjére, amelyen 11 csapat mérte össze tudását. Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány által szervezett versenyt a Német Tagozatos Általános Iskola diákjai nyerték, második helyen az Angol Tagozatos Általános Iskola végzett, harmadik helyezett a Babits Mihály Gimnázium.

Új dombormű

A közelmúltban emléktáblát avattak a Liszt Ferenc utca és Templom utca sarkán felépült új lakóház falán. A bronz dombormű Szent Istvánt ábrázolja. A műalkotást a házat kivitelező cég és Újpest Önkormányzata közösen állította.

Táblaavatás

A Könyves Kálmán Gimnázium kupolájában található csillagvizsgálót – többéves szünet után – 2000-ben avatták fel újra, és nyitották meg a nagyközönség előtt. Egy évvel később az alapító: Kulin György nevét vette fel az obszervatórium. 2003. április 23-án ünnepélyes táblaavatásra került sor. A gimnázium falán a tábla valamennyi érdeklődő számára hirdeti, hogy az épületben található a Kulin György Bemutató Csillagvizsgáló.

Júniusi számunkban az 5., 13., 16. és 21. oldalon látható fotókat és dokumentumokat az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.